

มองดู
ชีวิตที่แข่งแกร่งวิจิ
ตระทุกแห่งทุกมุม,

ธรรมะเล่มน้อย
๗/๑๒

มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตในทุกแง่ทุกมุม
พุทธทาสภิกขุ

ISBN 978-616-8326-00-8

พิมพ์ครั้งแรก มกราคม ๒๕๖๖

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

การบรรยาย คำบรรยายวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา ๒๕๒๖
วันที่แสดง ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖

ภาพปกกันเดียวโดย กะว่าก้า

ที่ปรึกษา พระครูธรรมรัต (ธัญชัย เตชปญฺโญ) และกลุ่มงานสื่อสารงานธรรม

ผู้ถอดเสียง กลุ่มงานสโมสรธรรมทาน

ปก/รูปเล่ม Art and Soul

พิสูจน์อักษร กลุ่มงานจดหมายเหตุ

บรรณาธิการเล่ม นันทรัตน์ สุภวารพงษ์

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด โทร. ๐ ๒๕๐๑ ๙๕๐๑

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดย

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

สวนวชิรเบญจทัศ (สวนรถไฟ) ถนนนิตยมรดิฟไสย ๒

แขวงจตุจักร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

สมทบหนังสือ

ไลน์ @codhammaspace

โทร. ๐ ๒๕๓๖ ๒๘๐๐ ต่อ ๕๑๐๑

อีเมล cds@bia.or.th

ธรรมทาน กับ การทำหนังสือ

ที่ใครจะรู้ว่า ต่างกันอย่างไร ลองแยกเล่มหนังสือ ออกดู จะเห็นว่า มีอยู่สองอย่าง คือ กระดาษที่ใช้พิมพ์ กับกระดาษ หรืออุปกรณ์อื่น ที่เกี่ยวข้องในหนังสือเล่มนั้น. การทำหนังสือ ย่อมหมายถึง การทำบทความ ด้วยเอาตามต้นฉบับ หรือ พร้อมทั้งกระดาษ กระดาษ และ ~~กระดาษ~~ ^{งาน} ในกรณี หนังสือหนึ่ง อย่างใด ใด.

ส่วนการ ธรรมทาน ย่อมไม่เป็นเช่นนั้น ความรู้ นั้นให้เปล่า ก็แล้ว, ส่วนกระดาษ หรือ ^{และกระดาษ} วัสดุอื่น ที่ใช้ตามรู้ นั้น มัก ต้อง ขอคืน เช่นเดียวกับบทนะ ที่ ใช้ให้ใส่แกวไปถวายพระที่วัด. ขอคืน เพราะผู้ ต้องใส่ไปถวาย อีกหลายครั้ง! จนกระทั่งถึงครั้งที่สุด.

งานธรรมทาน มักถูกมองว่าเป็นการทำหนังสือไป ขอจบพิจารณาแล้ว ด้วยดี ทั้งสองอย่าง, จะได้เท่าไรกันดี, และร่วมหรือกันดี.

ธรรมะ เล่มเดียว.

เล่มเดียวจบ¹.

๑.ภาวะธรรมตาแห่งชีวิตมนุษย์ ๒.จิตตภาวนา คือชีวิตพัฒนา ๓.ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน ๔.ผลของจิตตภาวนาคือ มรรค ผล นิพพาน (ต่อ) ๕.จิตตภาวนาในแง่ของไสยศาสตร์ ๖.แนวสังเขปต่างๆ ไปของการพัฒนา ๗.มอง ดู ปฏิบัติ แห่งชีวิต ในทุก แง่ ทุก มุม ๘.พฤษชา แห่งชีวิตชนิดสมบูรณ์แบบ ๙.อะไรๆ ในชีวิต สักแต่ว่าเป็นเรื่องของจิตสิ่งเดียว ๑๐.อะไรๆ ก็เป็นสักแต่ว่าธาตุ ๑๑.สังขารและวิสังขาร ๑๒.สรุปความธรรมะเล่มน้อย

¹ เล่มเดียว บรรยายหลายครั้ง รวมเข้าเป็นหนังสือเล่มเดียว, จบ คือครบทุกเรื่องที่ควรจะมี

สารบัญ

ฟังมองดูชีวิตโดยปริทัศน์.	๘
มองให้เห็นความเป็นเช่นนั้นเอง เพื่อไม่ทรมานชีวิต.	๑๐
มองให้เห็นความเกี่ยวข้องของชีวิตกับธรรมะ.	๑๓
รูปแบบของชีวิตที่เป็นวัฏฏสงสาร.	๒๑
อาการของวัฏฏสงสาร.	๒๔
มองเห็นเหตุปัจจัยของความทุกข์แล้วแสวงหาทางดับทุกข์.	๒๙
มองดูสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร.	๓๒
การหมุนเป็นวงกลมทำให้ทุกสิ่งทรงตัวอยู่ได้.	๓๖
พิจารณาดูวงกลมทางจิตใจ.	๓๙
มองดูให้เห็นรอบด้าน จะเดินถูกทาง.	๔๓
ที่มองไม่เห็น เพราะมีสิ่งปิดบัง.	๔๕

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายธรรมะประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชาเป็นครั้งที่ ๗ ในวันนี้ อาตมาก็ยังคงกล่าว ในชุด *ธรรมะเล่มน้อย* ต่อไปตามเดิม แต่มีหัวข้อย่อยเฉพาะในวันนี้ว่า **มองดูปริทัศน์แห่งชีวิตทุกแง่ทุกมุม.**

ขอให้ทบทวนการบรรยายครั้งที่แล้วมาว่า การบรรยายชุดนี้ มุ่งหมายอะไร? การบรรยายมุ่งหมายจะให้มองเห็นธรรมะ ชนิดที่ เรียกว่ารอบด้าน คือมองเห็นรอบด้าน ด้านบน ด้านล่าง ด้านขวาง ที่จุดศูนย์กลาง, มองอะไรหมดทุกด้าน เรียกว่าปริทัศน์ เราจะมองดู กันโดยปริทัศน์ หรือซึ่งปริทัศน์ ทั้งของธรรมะและชีวิต.

ฟังมองดูชีวิตโดยปริทัศน์.

ในครั้งที่แล้วมาก็เคยบอกให้ทราบว่ ธรรมะหรือชีวิตนั้นมันก็เป็นสิ่งเดียวกัน หรือถ้าเราจะแยกออกจากกัน ก็โดยมุ่งหมายเฉพาะส่วนๆ ถ้ามองดูที่เดียวกัน ในฐานะที่ว่าเป็นธรรมะหรือธรรมชาติแล้ว มันก็เป็นสิ่งเดียวกันได้ ซึ่งเราอาจจะมองได้หลายแง่หลายมุม.

ดังนั้นขออย่าเพิ่งรังเกียจหรือรำคาญ ด้วยคำว่า *ปริทัศน์* ซึ่งเป็นคำใหม่ๆ ประดิดประดอย, คล้ายๆ กับประดิดประดอยขึ้นมาพูด เพื่อให้เป็นคู่กับคำต่างประเทศ. แต่เราจะถือเอา*ประโยชน์*ของคำว่า *ปริทัศน์* : *ปริ* แปลว่า *รอบๆ* *ทัศน์* แปลว่า *เห็นหรือดู ดูแล้วเห็น, ปริทัศน์* ก็คือดูกันอย่างรอบด้าน; ไม่เท่าไรคำพูดชนิดนี้ มันก็จะกลมกลืนกันไปในภาษาธรรมดา แล้วก็ชินไปเอง. เราเอาแต่ความสะดวกในการพูดจา; เช่นคำว่า *ปริทัศน์* นี้ มันมีความหมายว่า *ดู* ชนิดที่รอบด้านทั่วถึง ทั้งในส่วนลึก ซึ่งดูด้วยตาธรรมดาไม่เห็น ก็ดูได้ด้วยตาแห่งปัญญา ข้างบน ข้างล่าง ด้านข้าง โดยรอบ ดูเห็นเป็นสิ่งที่เนื่องกัน.

เหมือนอย่างว่า *จะดูโลกนี้ทั้งโลก ถ้าดูเห็นหมด มันก็เนื่องกัน* เป็นหนึ่งโลกหรือโลกเดียว; แต่การมองนั้นมันก็ยาก, ไม่รู้ว่าจะไปยืนมองที่ตรงไหน. เราต้องเลือกหาที่ที่มันจะเห็นได้มากที่สุด. อย่างที่เราจะดูวิวัฒนาการได้มากที่สุด เราก็ขึ้นไปมองดูบนยอดภูเขา เราก็เห็น

วิวนั้นได้มากกว่าที่จะมองดูที่ตีนเขา; ขึ้นไปดูบนยอดเขาสุด มองเห็นไปถึงทะเล, ถ้าน้ำใสดีก็มองเห็นถึงก้นทะเล, หรืออาจจะคำนวณถึงก้นทะเลได้ดีกว่าที่ยืนมองดูที่ตีนเขา.

ดังนั้นเรามีวิธีใด ที่จะมองดูอะไรให้เห็นโดยรอบด้านอย่างนี้ ก็ควรพยายาม แต่ที่กล่าวนี้มันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่มีตัวตน ที่จะมองด้วยตาธรรมดาไม่ได้; แต่จะต้องมองด้วยตาแห่งจิตใจ หรือที่เรียกว่า ตาของปัญญา, ปัญญาจักษุคือตาของปัญญา แล้วมองเห็นธรรม; ดังนั้นจึงเรียกว่าธรรมจักษุ คือตาสำหรับจะมองเห็นธรรม. ชีวิตนี้เป็นสิ่งเดียวกับธรรม เราจึงต้องใช้ตาที่เรียกว่า ปัญญาจักษุหรือธรรมจักษุ มองดูให้รู้ให้เห็น มากเท่าที่จะทำได้, เราก็จะรู้จักสิ่งทั้งปวงดีขึ้น รวมทั้งตัวเองด้วย.

การที่ไม่มองเห็นสิ่งทั้งปวง ก็คือไม่รู้จักสิ่งทั้งปวง, ความไม่รู้จักก็ทำให้เข้าใจผิดต่อสิ่งเหล่านั้น จึงเกิดการแบ่งแยกไปตามความเข้าใจผิด คือไปหลงรักบางอย่าง หลงเกลียดบางอย่าง หลงชอบใจบางอย่าง ไม่ชอบใจบางอย่าง กลัวบางอย่าง กล้าในบางอย่าง, เรียกว่าเป็นความโง่เสมอกัน.

ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา กระทั่งทำลายล้าง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นความโง่ชนิดหนึ่งๆ มาจากการที่ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง; เพราะว่าถ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง มันก็จะมองเห็น ความ

เป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งเหล่านั้น. สิ่งเหล่านั้นมีความเป็นเช่นนั้นเอง
ของมัน แต่ละอย่างๆ ทุกสิ่ง.

มองให้เห็นความเป็นเช่นนั้นเอง เพื่อไม่ทรมาณชีวิต.

การมองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของทุกสิ่งนั้นแหละ คือหัวใจ
ของพระพุทธศาสนา; บางคนไปยึดติดตำราหนังสือหนังหามากเกินไป
จนไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนาอยู่ที่ไหน พูดสำหรับคนทั่วไป ที่ไม่
ประสีประสาต่ออรรถระ ก็อยากจะพูดว่า จงมองให้เห็นสิ่งทั้งปวงตาม
ที่มันเป็นจริง ก็คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งทั้งปวง.

อย่างไรเรียกว่ามองเห็น, อย่างไรเรียกว่ามองไม่เห็น? ก็ตอบ
ได้อย่างกำปั้นทุบดิน อย่างที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้ายังมองเห็นเป็นของ
น่ารัก น่าโกรธ น่าเกลียด น่ากลัว เป็นต้น, แยกกันอยู่เป็นอย่างๆ
แล้ว ก็เรียกว่ายังมีความงออยู่ ยังมองไม่เห็น. ถ้ามองเห็นความเป็น
เช่นนั้นเองของมันตามธรรมชาติ ไม่อาจจะเกิดความรัก ความโกรธ
ความเกลียด ความกลัว เป็นต้นแล้ว นั่นแหละเรียกว่ามองเห็น, ไม่
ต้องมีใครมาบอกว่าเห็นหรือไม่เห็น เราจะรู้สึก รู้จักได้เองว่า มองเห็น
หรือมองไม่เห็น.

ถ้ามองไม่เห็น มันก็ลุ่มอยู่ด้วยความโง่อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงอาการออกมาว่า เป็นเรื่องความยินดีในร้าย จนเกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง, อยู่อย่างคนมีกิเลสตลอดเวลา, มีชีวิตชนิดที่ทนทรมาน นับตั้งแต่ทนทรมานด้วยความไม่รู้ ความไม่เข้าใจ ความสงสัย ความมีดমনต่อสิ่งต่างๆ ที่แวดล้อมตัวเองอยู่ เป็นอย่างน้อย, จนกระทั่งความรู้สึกเป็นกิเลสชนิดที่รุนแรง เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือเป็นราคะ โภคะ โทสะ โมหะ แล้วแต่จะเรียก ก็เรียกว่าเป็นกิเลสด้วยกันทั้งนั้น, เกิดมาจากความไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง. มันโง่ที่จะเอา ก็เรียกว่า โภคะ หรือ ราคะ, มันโง่ที่จะทำลายเสีย ก็เรียกว่า โทสะ หรือ โภคะ, มันโง่จนไม่รู้จะทำอย่างไร ได้แต่วนเวียนอยู่รอบๆ ก็เรียกว่ามัน มีโมหะ.

เราลำบากอยู่ด้วยเรื่อง โภคะ โทสะ โมหะ กันอย่างนี้ ขอให้ดูให้ดี. คำว่าดูให้ดี ก็คือดูอย่างมีปริทัศน์ คือการเห็นโดยรอบด้าน. โภคะ โทสะ โมหะ เกิดอยู่กับใจก็ไม่มองเห็น มีแต่ความโง่ทำให้เดือดร้อน ไปตามแบบของคนมีโลภะ โทสะ โมหะ, งุ่นง่านอยู่เหมือนกับคนบ้า. นี้เรียกว่าลำบากอยู่ด้วย โภคะ โทสะ โมหะ เป็นชีวิตชนิดที่ทรมาน, ไม่เป็นชีวิตที่น่าพอใจ น่าชื่นอกชื่นใจ.

คนต่างประเทศมาขอศึกษาพุทธศาสนา เมื่อถามว่า มาศึกษาเพื่อประโยชน์อะไร? ก็ล้วนแต่ ตอบไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง; เพราะเขาไม่รู้จักปัญหาที่เขา มีอยู่ คือปัญหาที่เขา เดือดร้อนอยู่ด้วย

โลภะ โทสะ โมหะ. เขาไม่รู้ว่าเขาเดือดร้อนอยู่ด้วยอะไร ซึ่ง
วัตถุประสงค์ของธรรมะ ก็ต้องการจะแก้ปัญหาเหล่านี้. เขาไม่มี
ปัญหา. มาศึกษาพุทธศาสนาโดยไม่รู้ว่าเพื่ออะไร มันก็เห่อๆ กันมา,
ตามที่เขาจะเห่อกันได้อย่างไร เห่อว่าไปเที่ยวรอบโลก ไปดูอะไรมาก ๆ
กว้างๆ นี่ก็มี, เห่อว่าได้รับความรู้รอบตัวเพิ่มมากขึ้นก็มี. บางทีก็ไม่รู้
ว่าจะเอาไปทำอะไร นอกจากว่ารู้ไว้ดีกว่า, รู้ไว้ดีกว่า ก็มาศึกษากัน
อย่างนี้โดยมาก, มันก็ไม่ค่อยจะถูกจะตรงต่อตัวแท้ของธรรมะ หรือ
ตัวพุทธศาสนา.

ที่นี้ถึงแม้คนไทยเรา ที่ถือพุทธศาสนาอยู่แล้ว ก็ยังมีปัญหาที่
คล้ายๆ กันคือ ไม่รู้ว่าเอาธรรมะไปทำอะไร; นอกจากเหมาๆ เอาว่า
ได้บุญบ้าง, เหมาๆ เอาว่า มันดีตามที่เขาวามันดี มันวิเศษ มัน
ประเสริฐ. แต่ในที่สุดก็ไม่ได้เอาธรรมะนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์
โดยตรงโดยแท้จริงได้, อย่างนี้ก็มียู่มาก และน่ารำคาญที่ว่ามันเสีย
เวลาเปล่าๆ, แล้วก็ทำไปอย่างมงงด้วย.

เราควรจะศึกษากันในขั้นนี้แหละให้มากที่สุด เพื่อให้รู้จัก
ความจริง หรือความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตบ้าง, ของ
สิ่งที่เรียกว่าธรรมะบ้าง. ถ้าดูข้างนอกก็ว่า ธรรมะนี้สำหรับชีวิต, ชีวิตนี้
ต้องการธรรมะ, ใช้ธรรมะกับชีวิตให้ถูกต้อง ชีวิตก็เป็นของที่มีความ
สุขสงบน่าชื่นใจ. และถ้าดูลึกลงไปแล้ว ก็จะพบว่า ธรรมะก็คือชีวิต,
ชีวิตก็คือธรรมะ คือทั้งสองอย่างเป็นธรรมะด้วยกัน เหลืออยู่แต่คำว่า

ธรรมะคำเดียว มองในแง่ชีวิตก็เป็นตัวชีวิต, มองในแง่ปัจจัยแห่งชีวิต มันก็เป็นปัจจัยแห่งชีวิต.

ท่านทั้งหลายจงพยายามทำความเข้าใจ ในข้อความตามที่อาตมากำลังพูดนี้. เรื่อง **ตัวธรรมะโดยตรง** พูดมามากแล้ว มากจนมากกว่ามาก, แต่ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์ **ยังไม่อาจจะใช้สำเร็จประโยชน์**, ยังไม่อาจจะทำความสัมพันธ์กัน ระหว่างธรรมะกับชีวิต ให้สำเร็จประโยชน์. **เดี๋ยวนี้เราจะไม่พูดถึงตัวธรรมะอะไรกันนัก แต่จะพูดถึงปัญหา**, ตัวปัญหาที่มันเกิดขึ้น มันเกี่ยวพันกันอยู่ระหว่างธรรมะกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ที่เราสมมติเรียกว่าตัวเรา. เรายึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ทำให้ชีวิตนี้กลายเป็นของร้อนไป; ตัวเราไม่มีก็ทำให้ตัวเรามีขึ้นมา, ตัวเราที่ไม่ต้องร้อนไม่เคยร้อนไม่จำเป็นจะต้องร้อน มันก็กลายเป็นของร้อนขึ้นมา, มาจัดการในส่วนนี้กันดูจะดีกว่า.

มองให้เห็นความเกี่ยวข้อง ของชีวิตกับธรรมะ.

ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องมองให้เห็นโดยรอบ จนกระทั่งว่าเกี่ยวข้องกันอยู่กับธรรมะอย่างไร, แล้วเราจะจัดมันอย่างไร, ให้มันเป็นสิ่งที่งดงาม. ขอใช้คำว่า *งดงาม* บ้าง, ฟังดูคล้ายกับว่าเป็นคำประพันธ์

ติดดินที่เขาใช้กันอยู่. แต่ที่จริงคำนี้พระพุทธเจ้าได้เคยทรงใช้
ก่อนแล้ว, ท่านใช้คำว่าางดงาม ธรรมะางดงาม การศึกษาางดงาม การ
ปฏิบัติางดงาม การได้รับผลการปฏิบัติางดงาม. นี่ท่านก็เคยใช้มาแล้ว
ไม่ใช่เป็นคำที่เรียกว่า เราจะใช้กันอย่างสำนวนนักประพันธ์ที่ติดดิน
สมัยใหม่, มันไม่มีคำอะไรที่แสดงความหมายได้ดียิ่งไปกว่าคำนี้.
คำว่าางดงามนี้ บางทีก็แปลว่าดี; หมายความว่าดีไปเสียก็มี, สู้อธิบาย
ไปตามคำ ความหมายของคำไม่ได้ ใช้คำว่าางดงาม.

มีอยู่ประโยคหนึ่ง ซึ่งควรจะเอามาสนใจใคร่ครวญดู คือ
ประโยคที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ใครหนอจะเลือกเก็บดอกไม้จาก
สวนอันงดงาม, ใครจะเป็นคนเลือกเก็บดอกไม้อันงดงาม จากสวน
อันงดงาม เมื่อในโลกนี้มันมีแต่คนโง่ มีแต่คนที่ประกอบไปด้วย
อวิชา, ก็ว่า ใครหนอจะเป็นผู้เลือกเก็บดอกไม้จากสวนอันงดงาม,
สวนของพระพุทธเจ้าเหมือนกับสวนดอกไม้, ในที่นี้ก็หมายถึงสวนแห่ง
พระธรรม คือธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันมากมายเหมือนกับสวนดอกไม้
ที่มีดอกไม้ทุกชนิด ดอกไม้งามก็มี ไม่งามก็มี หอมก็มี เหม็นก็มี
ใหญ่ก็มี เล็กก็มี มันสารพัดอย่าง มันมีมากไปหมด.

แล้วว่าใครจะเป็นคนเลือกเก็บเอาแต่ดอกไม้ที่ควรเก็บ เอา
ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้? คนโง่ก็ทำไม่ได้ ก็ทำได้แต่คนฉลาด,
ก็ปรากฏว่าผู้ที่เห็นธรรมะ เข้าใจธรรมะ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป,
พูดอย่างนี้ดีกว่า. บุคคลที่เห็นธรรมะถึงขนาดพอสมควร ตั้งแต่

พระโสดาบันขึ้นไป จึงจะรู้จักเลือกเก็บดอกไม้ในสวนอังกงดงาม คือ ธรรมะที่สามารถดับทุกข์ได้นั่นเอง, เป็นขั้นต้น เป็นขั้นแรก เป็นอันดับแรก ที่ว่าจะดับทุกข์ได้จริง, รู้จักยับยั้งเอาธรรมะชนิดที่ดับทุกข์ได้จริง มาแก้ปัญหของตนๆ ในชีวิตประจำวัน.

คนโง่ทั้งหลายก็มีความทุกข์ เหมือนกับความเจ็บไข้อยู่เป็นประจำวัน คือ ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ อิจฉาริษยา ว่าเอาเองก็แล้วกัน มากมายนี้. และใครมันจะสามารถ เลือกเก็บเอาดอกไม้งดงามเฉพาะโรคมายาโรครหรือความทนทุกข์ทรมานเหล่านี้?

ทำไมจึงต้องใช้คำว่างดงาม? เพราะว่ามันทำให้สบาย ให้มีความสุข มีความสบายด้วย, ไม่ใช่เพียงแค่หายเจ็บปวด มันยังให้มีความสุขความสบาย มากไปกว่านั้นด้วย. แล้วทำไมจะต้องเรียกว่ามันเป็นสวนดอกไม้? ก็เพราะว่ามันงดงาม หรือมันมีให้เลือกครบทุกอย่างทุกรูปแบบ. นี่เราอยู่ในพวกไหน? เราควรอยู่ในพวกที่ฉลาดสามารถจะเป็นคนเลือกเก็บดอกไม้ เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน, ให้ชีวิตนี้มันมีความสุขชื่นแจ่มใส, อย่าได้ทนทรมานแม้แต่ประการใด.

ฟังดูเผินๆ มันก็มากมาย ดูมันมากมายคล้ายจะเหลือวิสัย; แต่ถ้ามีความรู้จริง มันก็อยู่ในวิสัยที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, เราจะป้องกันหรือแก้ไขก็ตาม ซึ่งความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความ

กลัว ความอาลัยอาวรณ์ ความชั่วร้ายเหล่านั้น ได้โดยวิธีใด ทันเวลา, มันอยู่ที่ทันเวลา. เรื่องกิเลส เรื่องการปรุงแต่งเกิดทุกข์เป็นปฏิจ-สมุปบาท อะไรเหล่านี้ เราก็พูดกันมามากมายแล้ว. เดี่ยวนี้มันก็เหลืออยู่แต่ว่า เวลาไหนจะเอาธรรมะข้อไหน มาแก้ปัญหาคอนี้, เวลา นี้จะเอาธรรมะข้อไหนมาแก้ปัญหาคอนี้? อย่างนี้แหละให้มันทันเวลา ทุกๆ กรณีไป.

นี่เป็นเรื่องของบุคคล ที่สามารถเลือกเก็บดอกไม้ เอามาใช้ ให้เป็นประโยชน์จากสวนอุทยานใหญ่โตมโหฬารของธรรมชาติ ที่ พระพุทธเจ้าท่านทรงเปิดเผยขึ้น. ที่จริงก็น่าจะพูดว่า สวนสมุนไพรร ดิกว่า, คือสวนหยูกยาสมุนไพรร ที่เขาปลูกไว้มากมายครบทุกอย่าง. ใครจะสามารถหยิบเอาต้นยาต้นไหนมาแก้ไขโรคของตนได้ทันกาล ทันเวลา เป็นที่น่าพอใจ? นั่นมันเรื่องยา เดี่ยวนี้ใช้คำว่าดอกไม้ มัน กลายเป็นของหอมของชื่นใจ; แต่ความหมายมันก็ควรจะเป็นอย่าง เดียวกันได้ คือมีความพอใจ มีความสุขสบายใจก็แล้วกัน. ความสุข ความสบายใจ ความน่าพอใจ จากการมีดอกไม้นี้ มันคงจะดีกว่าการ กินยา ซึ่งมักจะขมขื่น เหม็นหืนกันโดยมากสำหรับยา. พูดให้เป็น โฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น ก็จะเป็นดอกไม้ ที่มีให้เลือกอยู่ทุกอย่าง ในสวนดอกไม้.

เดี๋ยวนี้สิ่งทั้งปวงมันก็มีอยู่เป็นธรรมชาติ ตามธรรมชาติ โดย ธรรมชาติ เท่ากับเป็นสวนดอกไม้ หรือยิ่งกว่าสวนดอกไม้, แล้วก็

เกี่ยวข้องกับเรา กับชีวิตของเราอยู่ทุกอย่าง หรือตลอดเวลาก็ได้. ปัญหามันเกิดขึ้นนั้น มันก็เกิดขึ้นที่ชีวิตจิตใจ; ถ้ามันเกิดที่อื่นก็ไม่เป็นไร มันก็ไม่เกี่ยวข้องกับเรา ไม่ต้องสนใจก็ได้; แต่เดี๋ยวปัญหาเหล่านั้นมันเกิดขึ้นแก่ชีวิตจิตใจของเรา จนกล่าวได้ว่า ความทุกข์มันมีอยู่ในร่างกายนี้ ในจิตใจนี้, ในร่างกายที่มีจิตใจอยู่ด้วยกันนี้; ความดับทุกข์มันก็ต้องดับกันที่นี้ คือที่ที่มีความทุกข์นั่นเอง จึงต้องรอบรู้สิ่งเหล่านี้. นี้あたมาเรียกว่า ปรัชญาแห่งชีวิต คือการมองดูรอบด้าน ต่อสิ่งที่เรียกว่าชีวิต แล้วก็เป็นอย่างทุกแง่ทุกมุม ให้เพียงพอแก่ปัญญา.

ได้พูดมาแล้วว่า ธรรมะกับชีวิตนั้นเกี่ยวข้องกัน, พูดอย่างธรรมดาๆ ก็ว่าเกี่ยวข้องกัน, ถ้าพูดอย่างลึกซึ้งกว่าธรรมดา ก็ว่ามันเป็นสิ่งเดียวกัน. เดียวนี้เอาแต่ว่าอย่างธรรมดาๆ มันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน; ควรมองดูให้พร้อมกันทั้งสองอย่างก็จะเป็นการดี. ธรรมะคืออะไร? โดยหัวใจโดยใจความนั้น ก็พูดกันมานานแล้ว ว่า ธรรมะมีอยู่ ๔ ความหมาย คือ *ตัวธรรมชาติ*, คือ *ตัวกฎของธรรมชาติ*, *ตัวหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ*, *ตัวผลที่เกิดจากหน้าที่นั้นๆ*, ๔ อย่างนี้แต่ละอย่างๆ ล้วนแต่เรียกว่าธรรมะ.

ทีนี้สิ่งที่เรียกว่า *ชีวิต* ในความหมายธรรมดาทั่วไป มันก็เป็น *ตัวธรรมชาติ* คือร่างกายจิตใจนี้มันก็เป็นธรรมชาติ, แล้วมันมีกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ ในร่างกายและจิตใจนั้น. ร่างกายและจิตใจนั้น

ก็เกิดหน้าที่ ที่จะต้องประพฤติกระทำ ให้เกิดความถูกต้อง จนไม่ต้อง
เกิดมีความทุกข์, มันจึง มีหน้าที่ มีธรรมะคือหน้าที่ ที่ชีวิตนี้มันจะ
ต้องทำ. ชีวิตไหนไม่ทำหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ชีวิตนั้นก็ต้อง
ตาย, และได้ตายไปแล้วมากมาย ตามประวัติศาสตร์แห่งวิวัฒนาการ
ทางชีววิทยาเป็นต้น. เขาก็เชื่อกันว่า ชีวิตหลายรูปแบบได้สูญหาย
ไปแล้ว ไม่มีเหลืออยู่. จะมากกว่าที่เหลืออยู่. ที่เหลืออยู่นี้ เพราะ
มันบังเอิญก็ได้ มันถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ หมายความว่า
มันปรับตัว เปลี่ยนแปลงทันกันกับความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ,
มันจึงเป็นสิ่งที่ชีวิตที่เหลืออยู่ จนกระทั่งเป็นพวกเราในบัดนี้. สิ่ง
ที่เคยมีแล้วสูญไปแล้ว เหลือแต่ซากอยู่ใต้ดินก็มีเป็นอันมาก; นั่นมัน
ทำตัวเข้ากันไม่ได้กับธรรมชาติ หรือธรรมะ ก็เลยตายและสูญหายไป.
นี่มันเป็นกฎของธรรมชาติอย่างนี้ว่า ชีวิตจะต้องทำหน้าที่ให้ถูกต้อง
ตามกฎของธรรมชาติ จึงจะไม่ตาย หรือว่าไม่อยู่อย่างทนทุกข์ทรมาน.

ข้อนี้ไม่ลึกซึ่งอะไร มองเห็นได้ง่าย, ลองทำให้ผิดกฎของ
ธรรมชาติ ก็เป็นโรคภัยไข้เจ็บตาย หรือตายโดยอะไรก็ได้ ถ้าไม่ตาย
ก็เกือบตาย, หรือว่าอยู่อย่างมีทุกข์ทรมาน, ไม่คุ้มค่าที่เกิดมาแล้ว มี
ชีวิตอยู่เพียงไม่เกินร้อยปี, เรียกว่าชีวิตร้อยปีเป็นประมาณ นิดเดียว
เท่านั้น ก็ยังไม่สามารถจะช่วยให้อยู่อย่างมีความสุขได้. โลกนี้มันอยู่เป็น
ล้านๆ ปี หรือก็ล้านๆ ปีก็ตามใจเถิด แต่ว่าชีวิตของคนนี้ มันไม่เกิน
ร้อยปี มันนิดเดียวเท่านั้นมันยังทำให้ถูกไม่ได้. ดูเถะว่ามันมีวิชา

ความโง่เท่าไร จึงปรับตัวเองให้ถูกต้องไม่ได้, ภายในเวลาราวสักร้อยปี เกิดมาจนกว่าจะแตกตายทำลายนี้ มันก็ประมาณสักร้อยปี ในช่วงชีวิตนี้ มันควรจะรู้อะไรถูกต้อง สำหรับจะอยู่อย่างไม่มีความทุกข์.

ปัญหามันเกิดแก่คน มากกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตรงที่ว่าคนมันคิดนึกได้มาก คิดนึกได้เร็ว คิดนึกได้ลึกซึ้ง; เพราะฉะนั้นมันจึงคิดไปไกล จนมีปัญหาเกิดขึ้นมาก ไม่เหมือนสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งคิดไม่เป็น หรือไม่คิดอะไร ความทุกข์ทางใจมันก็เลยไม่มี. นี่คือข้อที่ว่า มนุษย์เราจะไม่ดีไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน ตรงที่ว่ามันมีความทุกข์ทางจิตใจมากกว่าสัตว์เดรัจฉาน; แม้ว่าจะประติดประต่อสิ่งสวยงามสนุกสนานขึ้นมาสักเท่าไร มันก็ดับทุกข์ไม่ได้, ฉะนั้นสิ่งวิเศษที่ประดิษฐ์ขึ้นมา ก็เลยกลายเป็นเรื่องโง่ เรื่องบ้า เรื่องไม่มีประโยชน์อะไร, ไม่ต้องทำก็ได้, แต่มนุษย์ในโลกมันก็ทำ, ขอให้ถือเสียว่า มันเป็นปัญหาชนิดที่มองไม่เห็นปัญหา, เจ้าของปัญหาก็ไม่รู้จักปัญหา และมองไม่เห็นปัญหา.

ถ้าจะเอาเรื่องนี้มาพูดกัน เขาก็จะหาว่าเป็นเรื่องบ้า เรื่องไม่จำเป็นอีกเหมือนกัน; พวกเราเอาเรื่องของธรรมะมาพูด พวกนั้นก็หาว่าเป็นเรื่องบ้า ไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่มีประโยชน์อะไร; เช่นเดียวกับที่เรากล่าวหาว่า เขาทำแต่สิ่งที่ยังมันไม่ดับทุกข์, ในโลกนี้เขาระดมทุ่มเทกันสร้างสรรค์แต่ในเรื่องที่ไม่ดับทุกข์. อ่านหนังสือข่าวประจำวัน แล้วก็รู้สึกหดหู่ใจเศร้าใจ ที่นั่นจัดประชุม ที่โน่นจัดประชุม ที่นี้จัดประชุม

ที่โน้นจัดประกวด ที่นี้จัดสัมมนา มากมายแต่ละวันๆ; แต่พอดูที่รายละเอียดแล้ว ไม่เห็นว่ามีความเรื่องดับทุกข์, และเห็นว่ามันดับทุกข์ไม่ได้ บางที่จะเพิ่มความทุกข์ด้วยซ้ำไป, ทำให้ปัญหาที่น้อยอยู่กลับมากขึ้น เพราะการจัดที่มันทำไปอย่างหลับลับตา.

มนุษย์กำลังเป็นอย่างนี้ จึงไม่ได้รับผล สมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และควรจะมีความสุขที่สุด มันกลายเป็นเกือบจะไม่มีความสุขอะไร สู้แต่แมวก็ไม่ได้, สุนัขหรือไก่มีความทุกข์น้อยกว่ามนุษย์; แต่ก็ถือว่ามันอยู่ด้วยความโง่, มนุษย์อยู่ด้วยความฉลาด แล้วทำไมจึงไม่มีความสุข ยิ่งกว่าสัตว์ที่โง่ๆ. นี่คือตัวปัญหา ที่อาตมาคิดว่าจะต้องเอามาดูให้ดี อย่างที่เรียกว่าปริทัศน์ คือดูกันอย่างรอบด้าน, โดยทุกคนที่เกิดมาแล้วนี้ อายุก็เข้ามาตั้งครึ่งอายุแล้วก็มี เกินกว่าก็มี ไม่เท่าไรท่านจะตาย. ถ้าท่านจะตายไปในลักษณะอย่างนี้ หรือว่าอย่างไรงัน, จะตายไปในลักษณะอย่างที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ มันก็คงไม่มีอะไรที่น่าชื่นใจ ยังคงน่าละอายแมวต่อไปตามเดิม. ถ้ารีบจัด รีบทำให้ชีวิต ที่มันยังเหลืออยู่ไม่มากนักนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างถูกต้อง สำหรับจะไม่เป็นทุกข์ นี่แหละจะดี, จะสมกับที่ว่า เกิดมาเป็นมนุษย์ ทั้งที่ ก็ได้เป็นมนุษย์จริง คืออยู่เหนือปัญหาได้.

นี่เป็นเหตุผลที่ว่า อาตมาขอชักชวนให้ท่านทั้งหลาย มาสนใจ มองดูสิ่งเหล่านี้ ที่แท้ก็มีเพียงสองสิ่ง คือ ธรรมะกับชีวิต หรือ ชีวิตกับธรรมะ สองสิ่งเท่านั้น ในลักษณะที่เป็นปริทัศน์, คือดูมันให้รอบ

ด้าน ให้รู้จักมันให้ดี จนรู้จักความเป็นเช่นนั้นเอง ของมันอย่างไร, แล้วก็ประพฤติปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามความเป็นเช่นนั้นเอง ของสิ่งนั้นๆ, แล้วก็ไม่มี ความทุกข์ใดๆ เกิดขึ้น, มีแต่ความสงบสุข สงบเย็น ราบเรียบไปตามความสงบเย็น เรียกว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา.

รูปแบบของชีวิตที่เป็นวัฏฏสงสาร.

ที่นี้อาตมาก็จะพูดต่อไปถึงเรื่องว่า เราจะดูปริทัศน์ของชีวิตกันอย่างไร. ในขั้นแรกนี่อยากจะทำให้ดูสิ่งเหล่านี้กัน ในรูปแบบที่มันเป็นวัฏฏสงสาร คือทุกสิ่งในรูปแบบที่มันเป็นวัฏฏสงสาร.

คำว่าวัฏฏสงสาร ท่านได้ยินกันมาจนชินแล้ว เพราะที่นี้ก็พูดถึงคำคำนี้หลายสิบครั้งเต็มทีแล้ว. *วัฏฏสงสาร* แปลว่า *วนเป็นวงกลม คือซ้ำรอยอยู่เป็นวงกลม.*

คำว่า *ชีวิต* มีความหมายทั้งในภาษาคนและภาษาธรรม. ในภาษาคน ก็คือ *สิ่งที่มีชีวิตอยู่* เหมือนสัตว์เหมือนต้นไม้เหมือนอะไรที่มันมีชีวิตอยู่ นี้ในภาษาคน. ถ้าในภาษาธรรม มันหมายถึงไปกว่านั้น คือความมีอยู่อย่างสดชื่น สงบเย็น.

ในภาษาคน อย่างภาษาชีววิทยาเป็นวิทยาศาสตร์นั้น ก็พูดกัน

อย่างน่าหวั; ถ้าว่าในเซลล์หนึ่งๆ ของสิ่งที่มีชีวิต มันยังมีความสด
อยู่ ส่วนที่เรียกว่าโปรโตพลาสซึม ซึ่งเป็นของสดยังไม่ตาย มันยังอยู่
ทุกๆ หน่วยแล้ว มันก็เรียกว่า มีชีวิตอยู่. นี่มันเป็นเรื่องวัตถุมากเกิน
ไป มันไม่เกี่ยวกับสุขหรือทุกข์, เราจะเอาว่ามันมีชีวิตอยู่ อย่างที่
ไม่ต้องมีความทุกข์. ถ้ามันอยู่อย่างมีความทุกข์ ในทางธรรมะก็ถือว่า
เท่ากับตายแล้ว; ถ้าคนเราอยู่ด้วยความทุกข์ ทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ
ตาย หรือทุกข์เพราะอะไรก็ตาม, ถ้าเขาอยู่ด้วยความทุกข์ ก็ถือว่า
เท่ากับตายแล้ว, มีค่าเท่ากับตายแล้ว. ฉะนั้นเราต้องอยู่อย่างที่ไม่ม
ีความทุกข์ จึงจะเรียกว่ามีชีวิตอยู่ คือมีความสดชื่นอยู่. นี่ชีวิต
ในภาษาธรรม มันหมายถึงลงไปอย่างนี้.

นี่ถ้าจะดูกันให้ละเอียด ในแง่ที่จะวิภาคแจกแจงออกไป
มันยังมีทางที่จะดูว่า ชีวิตประเภทหนึ่ง มันอยู่ได้เหตุได้ปัจจัยที่
ปรุ้งแต่ง; ดังนั้นชีวิตชนิดนี้ ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย.
แต่มีความเป็นอยู่อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเหตุปัจจัยปรุ้งแต่งไม่ได้ ก็เลย
ไม่เปลี่ยนแปลง และไม่เป็นทุกข์; แต่คนธรรมดาฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง
เช่นว่าความมีอยู่ของสิ่งที่ไม่ถูกปรุ้งแต่ง ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง เป็น
อสังขตะ คนทั่วไปก็ไม่ค่อยจะเข้าใจ, และจะไม่เรียกว่าชีวิตด้วยซ้ำไป.

เดี๋ยวนี้เราอยากจะให้มองเห็นทั้งสองชนิด คือชีวิตที่มีเหตุ
ปัจจัยปรุ้งแต่ง, และความเป็นอยู่นิตที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุ้งแต่ง คือ
ปัจจัยปรุ้งแต่งไม่ได้ เพราะว่าชีวิตนั้นมันเต็มไปด้วยความรู้ถึงที่สุด

เสียแล้ว, หรือว่าเป็นจิตชนิดที่บัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นจิตที่เข้าถึง
วิสังขารเสียแล้ว; อย่างบทว่า *วิสังขารคตํ จิตตํ* นั้น เป็นการเย้ย
ตักทว่า จิตถึงวิสังขารเสียแล้ว แกะจะปรุงแต่งฉันไม่ได้อีกต่อไป.
ชีวิตที่อยู่เหนือการปรุงแต่งชนิดนี้แหละ ควรจะถือว่าเป็นชีวิตที่น่า
พอใจ, เป็นเป้าหมายของการที่เราจะมี; ก็กลายเป็นว่า มีชีวิตชนิดที่
เวียนว้ายไปในวัฏสงสาร อย่างน่าสงสาร กับชีวิตที่ไม่มีการเวียนว้าย
ไปในวัฏสงสาร ไม่มีอะไรที่น่าสงสาร.

ชีวิตที่มันยังโง่ ไม่รู้อะไร ปราศจากความรู้ทางธรรมะ นั้นแหละ
มันเป็นชีวิตที่มีปัญหา, มันมีตัวปัญหาเต็มไปหมด ซึ่งทำให้เกิดทุกข์
ทรมาน ยังเป็นคนโง่ ไม่รู้จักเก็บดอกไม้ จากสวนอุทยานของ
พระพุทธเจ้าที่มีอยู่ คือธรรมะที่จะเอามาดับทุกข์ได้; เขาไม่สามารถ
จะไปเลือกเก็บเอามา เพราะว่าเขาไม่รู้จักเลย. เราเป็นพุทธบริษัท
เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ควรจะได้รับประโยชน์จากอุทยานแห่ง
ธรรมะ. *ดอกไม้ชนิดที่จะแก้ปัญหาก็* เป็นสัญลักษณ์ของ
ธรรมะ หรือของยา หลูกยา ก็แล้วแต่จะเรียก แต่มันแก้ปัญหาก็
คือมันดับทุกข์ได้ก็แล้วกัน. เดียวนี้เราไม่รู้จัก หรือคนทั่วไปไม่รู้จัก,
มันก็มีกันอยู่แต่ชีวิตที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บ เพราะความทุกข์ทรมาน
นานาประการแล้วก็หมุนไปในลักษณะที่เรียกว่า วัฏสงสาร.

อาการของวิภูสงสาร.

เรามาดูอาการแห่งวิภูสงสาร วงกลมของการหมุนนี้ ที่เกี่ยวกับชีวิตนี้กันดู เพื่อว่าจะได้สังเกตเห็น สิ่งที่ไม่เคยสังเกตหรือไม่เห็น หรือว่าสังเกตน้อยเกินไป มันก็เห็นน้อยเกินไป เรามาพูดกันตั้งแต่เริ่มต้นเลยก็ได้ ว่าวงกลมนั้นมันมีอยู่อย่างไร. เราจะดูความเกิดก่อน มีความเกิดขึ้นมา แล้วก็ตาย; นี้จากความเกิดหมุนไปถึงความตาย, จากความตายมันจะหมุนต่อไปถึงความไม่ตายได้อย่างไร ล้วนแต่มีเหตุปัจจัยทั้งนั้นแหละ. จากเกิดถึงตายมันก็มีเหตุปัจจัย, เปลี่ยนไปจากเกิดจนถึงความตาย, จากความตายกว่าจะถึงความไม่ตาย มันก็ต้องมีเหตุปัจจัย คือการประพุดติปฏิบัติที่ถูกต้องจนกว่าจะประสบพบกันเข้ากับความไม่ตาย.

เดี๋ยวนี้มันหมุนอยู่แต่ในเรื่องเกิดตาย—เกิดตาย—ตายเกิด—เกิดตาย, วิภูสงสารของคนที่ยังหลับอยู่ ยังไม่เป็นพุทธะ ยังไม่รู้ยังไม่ตื่น ยังไม่เบิกบาน มันหลับอยู่ มันก็มีแต่เรื่องเกิดแล้วตาย—เกิดแล้วตาย—เกิดแล้วตาย, ตายเพื่อเกิด—เกิดเพื่อตาย, ตายเพื่อเกิด—เกิดเพื่อตาย, มันไม่ยึดออกไปจนถึงกับว่า ตายแล้วมันก็รู้จักทำต่อไปให้ถึงความไม่ตาย สภาวะที่ไม่ตาย.

หรือว่าจะดูให้มันละเอียดในจิตใจ จิตใจตามธรรมชาติ หรือว่าอยู่ในท้องแม่ ไม่มีการกำหนดหน้าเจริญอะไร มันก็ว่าง ไม่มีความทุกข์.

เด็กทารกจะต้องเติบโต จนรู้จักสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วเกิดเวทนา, แล้วเกิดยึดถือในเวทนาแล้วเป็นทุกข์. นี่ที่แรกมันว่าง ไม่มีทุกข์ แล้วก็หมุนมาจนเป็นทุกข์; นี่มันตั้งต้นที่ว่างนะ คนเราไม่มีทุกข์ คือไม่มีการปรุงแต่ง, แล้วมันก็เจริญขึ้น เจริญขึ้น จนมีการปรุงแต่ง รู้จักปรุงแต่ง รู้จักยึดถือแล้วก็เป็ทุกข์. นี้ จากว่างไม่มีทุกข์ มันก็มาเป็นไม่ว่างและมีทุกข์; ฉะนั้นจึงว่างจากทุกข์ แล้วก็มีทุกข์, ว่างจากทุกข์ แล้วก็มีทุกข์ สลับกันเป็นระยะ ๆ อยู่.

ในวันหนึ่ง ๆ นี้ เราก็มีเวลาที่จิตใจไม่มีการปรุงแต่งบ้างเหมือนกัน แม้จะเป็นระยะสั้น ๆ จิตใจที่ไม่เป็นทุกข์มันก็มีอยู่เหมือนกัน; แต่เดี๋ยวก็มีสิ่งที่เข้ามาปรุงแต่ง ให้จิตใจเป็นทุกข์ แล้วก็เป็ทุกข์, หมดอำนาจเหตุปัจจัยมันก็ว่าง แล้วก็รู้สึกเป็นทุกข์, แล้วมันก็อยู่อย่างนี้แหละ. เดียวก็ว่าง เดียวก็เป็ทุกข์, —เดียวก็ว่าง เดียวก็เป็ทุกข์, —เดียวก็ว่าง เดียวก็เป็ทุกข์. มันว่างเพื่อจะไม่ว่าง—มันไม่ว่างก็เพื่อจะว่าง ตามธรรมชาติ ตามเหตุปัจจัยที่เข้ามาแวดล้อมที่เราบังคับมันไม่ได้, ที่เราบังคับมันไม่ได้.

นี่เราไม่สามารถที่จะยึดออกไปทางฝ่ายโน้น คือว่าเป็นทุกข์ แล้วก็ยึดออกไปถึงที่สุดแห่งความทุกข์ ให้ความทุกข์จบสิ้นกันเสียที; ตอนนี้นำไม่เป็น. แม้จะเป็นสิ่งที่มีเหตุมีปัจจัย เราก็ทำไม่เป็น, เราไม่ออกไปถึงที่สุดแห่งความทุกข์, เราวนเป็นวงกลมอยู่ที่ทุกข์ แล้วก็ว่างไประยะหนึ่ง, แล้วก็ทุกข์—ว่างแล้วทุกข์, ทุกข์แล้วว่าง—ว่างแล้ว

ทุกข์, ทุกข์แล้วว่าง ตามเหตุตามปัจจัย ซึ่งบุคคลผู้นั้นไม่อาจจะ
ควบคุมจิตใจของตนได้. นี่ วัฏสงสารมันอยู่ที่นี้ มันอยู่ในหัวใจ
เล็กๆ ของคนนั้นแหละ มันไม่ได้กว้างขวางใหญ่โตอะไรที่ไหนนัก.

วงกลมว่าง, ที่แรกวงกลมว่าง แล้วเดี๋ยวก็เปลี่ยนเป็นวงกลม
ที่ซีกหนึ่งดำซีกหนึ่งขาว เหมือนรูปภาพที่เราเขียนไว้ในตึกโรงหนัง.
เขาเขียนรูปภาพแห่งจิตใจที่เปลี่ยนแปลงในลักษณะอย่างนี้ ที่แรกเป็น
วงกลม ว่างไม่มีอะไร, เดียวก็เปลี่ยนแยกให้ซีกหนึ่งขาวซีกหนึ่งดำ
ถ้าว่างนะหมายความว่าไม่มีสีขาวไม่มีสีดำ; แต่แล้วความว่างของจิต
ชนิดนี้ ยังไม่อยู่เหนืออำนาจแห่งเหตุปัจจัยที่แวดล้อม, เหตุปัจจัยจึงมา
แวดล้อมให้เกิดเป็นดำและเป็นขาว เป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นดีเป็นชั่ว เป็น
คู่ๆ ไป.

เราก็หมุนอยู่อย่างนี้ เดียวก็กลับไปว่าง เป็นวงกลมว่าง, เดียว
ก็กลับมาสู่วงกลมที่มีทั้งสีดำและสีขาวแผดกันอยู่. ดูอาการแล้ว
เหมือนกับว่า มันคุ้มดีคุ้มร้าย, มันคุ้มดีคุ้มร้ายอยู่อย่างนี้เรื่อยไป;
แต่เราก็ไม่รู้สึกรู้สีก แล้วเราก็เอาคำว่าคุ้มดีคุ้มร้ายนี้ไปให้คนบ้า, ส่วน
ตัวเองที่เป็นคุ้มดีคุ้มร้ายอยู่อย่างลึกซึ้งนั้น ไม่พูดกัน, คือมองไม่เห็น.
ว่าที่จริงแล้ว จิตของมนุษย์บุคคลนั้น เดี่ยวมันว่าง เดี่ยวมันไม่ว่าง, ว่าง
อยู่ เดี่ยวออกมาเป็นสีดำ, แล้วเดี๋ยวออกมาเป็นสีขาว แล้วก็ว่างอยู่.

มันมีเหตุปัจจัยมากกระทบกระทั่งปรุงขึ้นมา ให้เป็นดำหรือ
เป็นขาว, จนกว่าจิตนี้จะเจริญ จะพัฒนาตามวิธีพัฒนา ที่กล่าวมาใน

การบรรยายหลายครั้ง. ถ้าเราพัฒนาได้อย่างนั้นแล้ว จิตนี้มันก็จะไม่ถูกทำให้เป็นคำเป็นขาง่ายเกินไป เร็วเกินไป หรือแทบจะตลอดเวลา, เรายังไม่สามารถจะควบคุม ไม่ให้เกิดคำขานนี้ เพื่อให้มันเป็นจิตที่ว่าง เป็นวงกลมว่างอยู่ได้; นี่เป็นภาพเหมือนกับภาพอุปมาหรือเป็นภาพพจน์ที่มันมีอยู่ในจิตใจของเรา ของมนุษย์เรา. ขอให้ท่านทั้งหลายดูให้ดี นี่มันเป็นสิ่งที่จะต้องดูกันอย่างดีที่สุด ละเอียดที่สุด จึงจะเห็น.

ตามธรรมชาติมันว่าง แต่มันว่างชนิดที่ว่าเปลี่ยนได้ จึงกลายเป็นวุ่น; ฉะนั้นจึงว่างแล้ววุ่น—วุ่นแล้วว่าง, ว่างแล้ววุ่น—วุ่นแล้วว่าง, จนกว่าจะมีความรู้เพียงพอ ทำให้วุ่นแล้วว่าง แต่ว่างจริง. ที่นี้เป็นว่างจริง คือ ว่างที่กลับวุ่นไม่ได้ เพราะมีปัญหาพอ, มีธรรมะพอ, เป็นผู้ที่ยุ่จักเลือกเก็บดอกไม้พิเศษในสวนของพระพุทธเจ้า มาใช้ควบคุมจิตที่ว่างแล้วว่างตลอดไป ไม่กลับมาเป็นวุ่นได้.

อีกคำหนึ่งก็คือปรุง มันไม่ปรุงแล้วมันปรุง—มันไม่ปรุงแล้วมันก็ปรุง—มันปรุง—ไม่ปรุง, ปรุง—ไม่ปรุง, วนกันอยู่อย่างนี้ ก็จัดว่าเป็นวัฏฏสงสารด้วยเหมือนกัน. จะต้องมีปัญหา ธรรมะชนิดมาทำให้จิตนี้ปรุงไม่ได้อีกต่อไป, จิตนี้จะมีอะไรมาปรุงไม่ได้อีกต่อไป เพราะจิตนี้มันถึงธรรมะชนิดที่เหนือการปรุง ที่เรามักจะเรียกกันว่า พระนิพพาน เป็นต้น เป็นจิตที่อะไรปรุงไม่ได้อีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้จิตของเราแต่ละวันๆ นี้ มันอยู่ในสภาพที่ปรุงได้;

ดังนั้นมันจึงถูกปรุง พอปัจจัยแห่งการปรุงหมด มันก็หยุดปรุง, แล้วปัจจัยแห่งการปรุงมีมาอีก มันก็ปรุงอีก, พอปัจจัยหมดมันก็หยุดปรุง, ฉะนั้นจิตมันก็เป็นสิ่งที่หมุนเวียนอยู่ ในระหว่างการปรุงและไม่ปรุง, ปรุงและไม่ปรุง. นี่ก็เรียกว่าวัฏฏสงสารได้เหมือนกัน มันอยู่กับเนื้อกับตัวอย่างนี้ ในลักษณะที่นำเกลียดน่าชังอย่างนี้, หรือจะว่าในลักษณะที่น่ากลัวอย่างยิ่ง ก็ได้เหมือนกัน มีอะไรมาปรุงได้ มันก็มีการปรุง. จิตนี้ยังติดบอยู่ ใช้คำว่าติดบๆ ยังโง่อยู่ มันก็มีอะไรปรุงได้.

ถ้าจิตนี้มันตรัสรู้สว่างไสวแล้ว มันก็มีอะไรมาปรุงไม่ได้, มันก็ปรุงไม่ได้ตลอดไป. นี่เรียกว่าไม่หมุนอยู่ในระหว่างที่มีอะไรปรุง, ไม่มีอะไรปรุง, มีอะไรปรุง ไม่มีอะไรปรุง. ถ้าจิตมันขึ้นถึงระดับที่ปรุงไม่ได้ มีอะไรปรุงไม่ได้เสียแล้ว, ถึงจะมีอะไรมาปรุง มันก็ปรุงไม่ได้. เหมือนอย่างว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว จะมีอารมณ์อะไรมา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อะไรมาเพื่อปรุง มันก็ปรุงไม่ได้; แม้สิ่งที่เป็นเครื่องปรุงมา มันก็ปรุงไม่ได้, แต่เดี๋ยวนี้มันยังอยู่ในระดับที่ปรุงได้ ฉะนั้นเดี๋ยวมันก็มีอะไรมาปรุง, เดี่ยวมันก็ไม่มีการปรุง, เดี่ยวก็มีปรุง เดี่ยวก็ไม่ปรุง.

นี่ วัฏฏสงสาร ที่จะเฝ้าอยู่ในจิตใจของคนเรา มีอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะรู้ธรรมะ ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ คือเรื่องอิทัปปัจจยตา ปฏิจสมุปบาท, รู้ว่าความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร, และความทุกข์จะเกิดไม่ได้ เกิดขึ้นมาไม่ได้โดยอาการอย่างไร, คือดับไปอย่างไร.

ปฏิเสธสมุบาทวงใหญ่ ซึ่งทรงแสดงไว้ด้วยอาการ ๒๔ นั้นแหละ เป็นสิ่งที่อธิบายไว้ชัด คือว่า ๑๒ อาการแรกจากอวิชชาถึงความทุกข์ นั้นมันก็เกิดความทุกข์. ครั้นเกิดความทุกข์แล้ว ก็ตั้งต้นงไปข้างหน้า คือว่าเกิดศรัทธาในสิ่งที่จะดับทุกข์ แล้วก็เที่ยวแสวงหา แล้วประพฤติ ปฏิบัติไปจนถึงดับทุกข์ได้ ส่วนนี้เป็นส่วนที่ดับทุกข์.

มองเห็นเหตุปัจจัยของความทุกข์ แล้วแสวงหาทางดับทุกข์.

เหมือนอย่างเราๆ อย่างนี้ เราก็พอจะมองเห็นว่า เรายังมันเป็นทุกข์, แล้วเราก็ฉลาดพอที่จะเห็นว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้เป็นคนโง่ชนิดที่ว่า เป็นทุกข์ก็ไม่รู้ว่าเป็นทุกข์ คือไม่เห็นทุกข์ ไม่รู้สึกรว่ามันเป็นทุกข์ ก็ไม่ได้สนใจที่จะดับทุกข์, หรือบางทีมันเดลิตเปิดเปิงออกไปนอกทางว่า ความทุกข์นั้นมาจากเวทนาผัสสา มาจากขุคลกลาง มาจากเคราะห์ ก็เลยไปทำพิธีบูชาผีสังเวทนา สะเดาะเคราะห์เพื่อจะดับทุกข์ มันก็ไปเสียอีกทางหนึ่ง ไปหาที่พึ่งชนิดนั้น มันก็เลยไปติดอยู่ที่นั่น.

แต่เดี๋ยวนี้ท่านตรัสไว้ว่า เรามีความทุกข์ แล้วเราก็เห็นว่า มีความทุกข์ แล้วเราก็เห็นว่า ความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ดับได้ เพราะเรามองเห็นความเป็นทุกข์ ที่มันมีเหตุมีปัจจัย จึงเกิดความเชื่อ ศรัทธา

มีความเชื่อแน่ว่า ทุกข์นี้ดับได้. พระอริยเจ้าผู้รู้เรื่องนี้แล้วดับทุกข์ได้ ก็มีอยู่ มีศรัทธาว่าความทุกข์นี้ดับได้ ก็เที่ยวแสวงหา, หาบุคคลผู้มีความรู้ หรือแสวงหาวิธีที่จะดับทุกข์ไปตามลำดับๆ จนดับทุกข์ได้. นี้ก็ว่าออกไปได้จากวิภูฏสงสาร.

ถ้าเรายังทำไม่ได้เราก็ต้องวนกันอยู่ที่นี้ : มีความทุกข์แล้วทุกข์อีก—ทุกข์แล้วทุกข์อีก, ที่เรียกว่าเกิดตัวกูทุกที่เป็นทุกข์ทุกที—เกิดตัวกูทุกที่เป็นทุกข์ทุกที มันก็อยู่ที่นี้ในลักษณะอย่างนี้, จนกว่าเมื่อไรมันเกิดความรู้ที่งอกงามออกไป ว่าความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ดับได้. มีศรัทธาในสิ่งที่ดับทุกข์ได้ ทั้งที่ยังไม่ปรากฏ แต่มีเหตุผลที่เชื่อว่าเป็นอย่างนั้นได้. ถ้าขึ้นมาถึงขนาดนี้แล้ว มันก็จะไปในทางที่จะดับทุกข์ได้ในระยะแรก ซึ่งจะเรียกว่าพระโสดาบันก็ได้, คือมีความเชื่อแน่ว่าในความดับทุกข์ได้. เป็นผู้ที่มีศรัทธาเชื่อแน่ว่ามีความมีแห่งพระนิพพาน มีจิตใจชนิดที่มองเห็นไปทางพระนิพพาน, มีความเชื่อแน่ว่า ความดับทุกข์ได้นั้นมีอยู่. ฉะนั้นศรัทธาของพระโสดาบันนี้จึงเป็นศรัทธาแท้จริง ไม่ใช่เหมือนศรัทธาของบุดูชน ก็ดำเนินการไปตามศรัทธา แสวงหาแล้วก็พบ, แล้วก็ดับทุกข์ได้.

นี่วิธีที่คนเรา พวกเราธรรมดาสามัญ จะดับทุกข์ได้ มันมีอยู่อย่างนี้ คือให้มองเห็นตัวความทุกข์ หรือความวณเวียนอยู่ในความทุกข์ โดยอาการต่างๆ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น, จนมันมองเห็นชัดออกไปว่า ทุกข์นี้มันดับได้ มันเป็นสิ่งที่ต้องดับได้ เพราะมันมีเหตุมีปัจจัย

เห็นๆ อยู่. มีความเชื่อว่าจะได้ดับได้ แล้วก็ศึกษาเรื่องนี้จนขวยเรื่องนี้
แสวงหาเรื่องนี้, มันก็ค่อยๆ พบและดับทุกข์ได้, ก็จะหลุดออกไปจาก
วิภวสงสาร. ถ้าอย่างนั้นก็เรียกว่า มันหลุดออกไปจากสิ่งที่เป็นสังขตะ
เหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไปสู่สิ่งที่เป็นอสังขตะ, ออกไปจากสังขตะที่ติดพัน
อยู่ ที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ ไปสู่อสังขตะที่ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้, ก่อนนี้เราอยู่
กับสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น, เดียวนี้มันหลุดออกไปจากสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น
ไปพบสิ่งที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น, ไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่น หรือใครๆ ยึดมั่น
ถือมั่นไม่ได้ นั่นมันจบ. เรื่องมันจบที่นั่น ที่จบของจิตใจ, ที่จะ
พัฒนาๆ ไป มันไปจบอยู่ที่นั่น.

จะนั้นขอให้ศึกษากันในส่วนนี้ คือมันเป็นเรื่องของ การ
สัมพันธ์กัน ของการศึกษา ของการพัฒนา. เราไปดูกิริยาอาการของ
การพัฒนา หรือความสัมพันธ์กันในสิ่งที่มีการพัฒนามากกว่าที่จะดู
ตัวธรรมะ เพราะตัวธรรมะข้อหนึ่งๆ นั้น เราพูดกันมานานแล้ว.
เดี๋ยวนี้เรามาดูตัวปัญหา ที่ทำให้ต้องใช้ธรรมะ แล้วเราจะใช้ธรรมะ
กันอย่างไร, เราต้องดูชนิดที่ดูอย่างทั่วถึงอย่างไร จึงจะสามารถใช้
ธรรมะนั้นได้.

นี่ถ้าสรุปให้สั้นตอนหนึ่งที่หนึ่งก่อนก็ว่า เพราะว่ามันตกอยู่ใน
วงกลมแห่งวิภวสงสาร เหมือนกับว่าพลัดตกลงไปในบ่อน้ำวน
กลางมหาสมุทร มันขึ้นมาไม่ได้. เรือลำนี้มันตกลงไปในบ่อน้ำวน
กลางมหาสมุทร มันขึ้นมาไม่ได้; นี่ชีวิตที่ประกอบไปด้วยอวิชชา มัน

ก็เหมือนกับบ่อน้ำวนกลางมหาสมุทร ตกลงไปแล้วมันขึ้นมายาก, จึงจำเป็นที่จะต้องรู้จัก สิ่งที่เรียกว่าบ่อน้ำวนนั้นให้ดีๆ. อย่าพูดกัน แต่ปากว่าวัฏฏสงสารๆ มันก็ได้ยินแต่ชื่อ แล้วก็ยังไม่รู้จัก ทั้งที่ตัวเอง ตกอยู่ในวัฏฏสงสาร, จะเรียกว่าลอยคอวนเวียนอยู่ในบ่อวัฏฏสงสาร ก็ไม่รู้จักว่า เราตกอยู่ในวัฏฏสงสาร.

มองดูสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร.

ทีนี้ก็อยากจะให้ดูต่อไปอีกชนิดหนึ่งว่า สิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสารนี้ มันไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร มันจึงมีไปเต็มไปหมด ทั่วไปหมด ในลักษณะที่เป็นธรรมดาสามัญที่สุด. การวนเป็นวัฏฏสงสารนี้ เป็นลักษณะธรรมดา ไปในสิ่งทุกสิ่งทุกอย่างเต็มไปหมดรอบตัวเรา, มาเสียเวลากันอีกสักชนิดหนึ่ง มองดูสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสาร คือวนเป็นวงกลม ในลักษณะที่ว่าเป็นภาพพจน์ที่พอจะเห็นได้. บางอย่างมันก็ต้องดูด้วยธรรมจักขุ อย่างที่กล่าวแล้ว เพราะมันดูด้วยตาเนื้อไม่เห็น, หรือบางทีเราไม่เป็นนักวิทยาศาสตร์ เราไม่สามารถที่จะมองดูวัฏฏสงสาร แม้ในทางวัตถุธรรมนี้ให้เห็นได้ เราก็อาศัยสติปัญญาของคนพวกนั้นก็ได้, แล้วมาเทียบเคียงดูโดยหลักธรรมะ ก็พอจะเห็นได้ว่า เป็นไปได้จริง คือยอมรับว่าเป็นเช่นนั้นได้ โดยไม่ต้องงို โดยไม่ต้องงมกาย

โดยไม่ต้องผิดต่อหลักกาลามสูตร. ฉะนั้นเรามาดูตัววิภูฏสงสาร
ความหมายแห่งวิภูฏสงสาร ซึ่งมีอยู่ทั่วไป.

อันแรกที่สุด ก็ยากจะให้พิจารณากันถึง สิ่งที่เขาเรียกกัน
ว่า ปริมาณ, ปริมาณ คือส่วนเล็กที่สุด ที่จะแยกออกไปได้แล้ว ของ
ธาตุทั้งหลาย. ในโลกนี้มีธาตุทั้งหลายเป็นอันมาก แต่ละธาตุๆ นั้น
ถ้าแยกออกไป แยกออกไป แยกออกไป จนถึงขนาดที่แยกไม่ได้แล้ว
มันก็ไปจบอยู่ที่เป็ปริมาณอยู่หนึ่งๆ. คำพูดนี้ไม่ขัดหลักพุทธศาสนา,
ไม่ขัดหลักธรรมะในพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็หลักวิทยาศาสตร์สมัย
ปัจจุบัน.

ในปริมาณหนึ่งๆ มันก็มีวิภูฏสงสาร คือมีส่วนหนึ่งหมุนอยู่
รอบแกนกลาง. ตามที่เขาอธิบายทฤษฎีปริมาณ มีอิเล็กตรอนหมุน
อยู่รอบๆ โปรตรอน, แล้วแต่เขาจะเรียก เราไม่ต้องรู้ก็ได้; แต่มันมี
สิ่งหนึ่งซึ่งหมุนอยู่รอบสิ่งหนึ่งตลอดเวลา โดยกฎเกณฑ์ที่แน่นอน และ
ด้วยกำลังที่แน่นอน. ในหนึ่งปริมาณก็มีวิภูฏสงสาร, นี้ปริมาณหนึ่งๆ
เป็นพื้นฐานแห่งสิ่งทั้งปวง ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นอนุ เป็นธาตุ เป็น
ส่วนประกอบของอวัยวะร่างกายของคน และสัตว์และโลก ของโลก.
ทุกอย่างมีส่วนเล็กที่สุดคือปริมาณ ในตัวปริมาณหนึ่งๆ มันก็มีการ
วนรอบ เป็นต้นเหตุของการทรงตัวอยู่ได้; นี้เห็นจะถึงที่สุดละกระมัง
เมื่อเห็นว่าในหนึ่งปริมาณ มันก็มีวิภูฏสงสารในตัวมันเอง นั้นเรื่อง
วัตถุ.

ที่นี้มาดู เรื่องที่เป็นจิต จิตหนึ่งๆ จิตขณะจิตหนึ่งๆ ตาม
หลักธรรมะที่เป็นที่รับรองนี้ก็ว่า มันก็มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป,
เกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, ของสิ่งที่เรียกว่าจิต ชนิดที่เป็นภวังคจิต,
จิตเฉยๆ จิตที่ไม่มีความคิดนึก ที่เป็นส่วนเล็กที่สุด ส่วนน้อยที่สุด
เป็นภวังคจิต คือเป็นสักว่าจิต ที่พอจะเรียกว่าจิตอยู่ตามธรรมชาติ
มันก็ตั้งอยู่ได้ด้วยकारที่มีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น—
ตั้งอยู่—ดับไป, โพลงขึ้นมา แล้วตั้งอยู่ขณะหนึ่ง แล้วดับไป, แล้วโพลง
ขึ้นมาแล้วก็ดับไป, เร็วมากจนนับไม่ทัน นี่เขาเรียกว่าจิต, ขณะจิต
ขณะแห่งสิ่งที่เรียกว่าจิตสำหรับประจำอยู่ในชีวิต ยังไม่ได้เป็นจิต
ชนิดนั้นชนิดนี้ คือไม่ได้ปรุงแต่งเป็นจิตชนิดนั้นชนิดนี้, เป็นสักว่าจิต
ล้วนๆ มันก็มีการหมุน เป็นวงอยู่ในการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป.

คิดดูเถอะในจิตแท้ๆ ไม่ต้องมีอะไร หรือก่อนแต่ที่จะมีอะไร
ปรุงแต่ง เขาเชื่อกันว่า มันมีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป หมุนเป็นวง
อยู่, เป็นวิภูฏสงสารในจิตล้วนๆ โดยไม่ได้ทำอะไร โดยไม่มีการเจริญ
ปรุงแต่งอะไร, ปราศจากการปรุงแต่งอะไร มันก็มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่
—ดับไป, หรือว่ามันมีเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เรารู้ไม่ได้
ที่ธรรมชาติมันมี แล้วก็บังคับให้มีการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, เกิดขึ้น
—ตั้งอยู่—ดับไป. สิ่งนั้นแหละเขาก็เรียกมันว่าจิต คือเป็นธาตุจิตที่
แสดงตัวออกมาแล้วสำหรับจะมาประกอบกันเข้ากับร่างกาย, ตัวจิต
เองก็เป็นวงกลม เป็นเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป, หาตัวตนมิได้.

ที่นั่นในส่วนร่างกาย เมื่อแยกลงไปจนถึงสุดท้ายที่จะแยกได้ มันก็เป็นปรมาณูหนึ่ง ๆ ในปรมาณูหนึ่ง ๆ ก็มีการหมุนอยู่เป็นวงกลม, ในปรมาณูหนึ่ง ๆ มีอำนาจมาก ที่จะเกาะกันอยู่อย่างนั้น. ถ้าเขาทำให้มันคายกันได้ ก็เป็นระเบิดปรมาณูอย่างที่เขารู้จักกันอยู่, หรือว่าทำให้มันเข้าหากัน หรือถึงกันเสียเลย ก็เป็นระเบิดปรมาณูอีกชนิดหนึ่ง เป็นระเบิดปรมาณูสองชนิดที่เขาคิดได้ และกำลังใช้กันอยู่ และพูดว่า จะใช้กันอยู่ ที่จะระเบิดทีเดียวให้วินาศทั้งโลก.

นี่เมื่อดูแล้ว มันก็เป็นวัฏฏสงสาร คือหมุนกันอยู่เป็นวงกลม ทั้งส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย และส่วนที่เป็นที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่าจิต, คล้าย ๆ กับว่ามันมีเดมิพัน คือการหมุนอยู่เป็นวงกลม การหมุนอยู่เป็นวงกลม คือเดมิพันของสิ่งทั้งหมดนี้ ทั้งส่วนที่เป็นร่างกาย และส่วนที่เป็นจิต.

นี่เรียกว่าละเอียดที่สุดแล้ว ละเอียดจนมองด้วยตาไม่ได้แล้ว ตัวปรมาณูไม่มีใครมองเห็นได้ด้วยตา; ต้องเห็นด้วยวิชา ด้วยตาแห่งวิชา ด้วยตาแห่งปัญญา ตามแบบวัตถุในทางวิทยาศาสตร์. นี่เรียกว่าละเอียดที่สุด ลึกที่สุดฝ่ายวัตถุ แล้วฝ่ายจิตตามที่นักศึกษาทางฝ่ายจิต พุทธศาสนาหรือมิใช่พุทธศาสนา เขาก็ลงมติเดียวกันว่า จิตคือสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้ ด้วยการเกิดขึ้น—ตั้งอยู่—ดับไป แห่งปรากฏการณ์ของธาตุ ของมโนธาตุหรือของจิตธาตุ; ฉะนั้นส่วนของจิตละเอียดที่สุด มันก็หมุนเป็นวงกลม.

ฉะนั้นเรื่อง กายกับจิต ซึ่งเป็นพื้นฐานของสิ่งทั่วไป มันก็เป็น วัฏฏสงสารเสียเองแล้ว คือหมุนเป็นวงกลมอยู่เป็นปกติเสียแล้ว นี่มัน คลอดอะไรออกมา มันก็ต้องเป็นอย่างนั้นหมดแหละ; ฉะนั้นเราจึง เห็นการหมุนเป็นวงกลมของสิ่งต่างๆ ในโลกนี้อีกมากมาย โดยเฉพาะ ก็คือความเกิด—ตาย.

เหมือนกับว่า ต้นไม้ ประเภทพฤกษชาติทั้งหลาย มันก็งอก แล้วก็โต แล้วก็ตาย, แล้วก็งอก แล้วก็โต แล้วมันก็ตาย, มันจะเหลือ เชื้อไว้สำหรับงอก แล้วก็โต แล้วก็ตาย. ที่มันมีเมล็ด มันก็มีเมล็ด สำหรับงอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย, แล้วก็มีงอก—โต—ตาย. ที่มันเป็นหัว อยู่ใต้ดิน มันก็งอกแล้วก็โตแล้วก็ตาย, แล้วมันก็งอกแล้วก็โตแล้วก็ ตาย. มันอยู่ได้ด้วยความหมุนเป็นวงกลม ถ้ามันไม่หมุนเป็นวงกลม อย่างนี้ มันอยู่ไม่ได้; ฉะนั้นการอยู่ได้ของมันนั่นก็คือการหมุนเป็น วงกลมนั่นเอง.

การหมุนเป็นวงกลม ทำให้ทุกสิ่งทรงตัวอยู่ได้.

ฉะนั้น การหมุนเป็นวงกลมนี้ มันมีอำนาจอะไรพิเศษ มัน หมุนอยู่จนทรงตัวมันเองได้; เหมือนกับดวงดาวทั้งหลายในจักรวาลนี้

มันทรงตัวมันอยู่ได้ด้วยการหมุนเป็นวงกลม จนเกิดเป็นระบบที่
แน่นอนของการหมุนว่า เป็นดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว ดาวดวง
นั้น ดาวดวงนี้ มันมีการหมุนเป็นวงกลม ทรงตัวมันอยู่. ฉะนั้นสิ่งที่
หมุนเป็นวงกลมนั้นแหละ มันเป็นเรื่องที่จำเป็นจะต้องมี, ไม่เช่นนั้น
มันอยู่ไม่ได้.

ชีวิตมันก็มีเกิด—แก่—เจ็บ—ตาย, เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย
มันต้องเป็นวงกลมกันอย่างนี้ มันจึงจะมีชีวิตธรรมดา. ชีวิตธรรมดา
ที่ว่าเกิดแก่เจ็บตาย มันก็เป็นวงกลมอยู่เหมือนกัน ที่มีอำนาจเข้มแข็ง
ที่สุด เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย, เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย.

ที่นี้โดยทางวัตถุ ก็มองเห็นได้อีกส่วนหนึ่ง แยกออกไปมอง
อีกส่วนหนึ่ง, วัตถุต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก เป็นไปในโลกนี้ มันก็มีการหมุน
เป็นวงกลม, โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มันจำเป็นแก่มนุษย์ คือธาตุน้ำ
ธาตุน้ำในโลกนี้ มันมีหมุนเป็นวงกลม อยู่อย่างนี้ เราจึงมีน้ำใช้อยู่ใน
โลก; มันต้องมีน้ำสำหรับเป็นตัวยึตรอง ด้วยการหมุนเป็นวงกลม.

เช่นว่า น้ำนี้จะป็นไอน้ำ ลอยขึ้นไปเป็นเมฆ, เป็นเมฆฝน
แล้วเมฆฝนก็ลงมาเป็นน้ำฝน, มาเป็นน้ำฝนอยู่ในโลกนี้ แล้วมันก็
ระเหยเป็นไอน้ำขึ้นไปเป็นเมฆฝน. เป็นเมฆฝนแล้วก็ตกลงมาเป็นฝน
แล้วก็ระเหยขึ้นไปเป็นเมฆฝน แล้วก็ตกลงมาเป็นฝน. ถ้ามันไม่ทำ
อย่างนี้มันก็หมด มันก็ไม่มีอะไรเหลือ; เพราะมันหมุนเป็นวงกลม
อยู่อย่างนี้ มันจึงมีน้ำให้เราใช้ได้. ในโลกมันจึงยังมีน้ำให้เราได้ใช้

เพราะความหมุนเป็นวงกลมของมัน; จึงเป็นหลักเดียวกันกับที่ว่า มันต้องหมุนถูกระบบของมัน มันจึงจะคงตัวอยู่ได้.

แม้ที่สุดแต่สิ่งที่มนุษย์จัดขึ้น มันก็เข้าไปในรูปแบบของวงกลมทั้งนั้น; เช่นว่ามนุษย์จะทำการค้าขาย มันก็มีการขาดทุน มีกำไร, แล้วกลับไปขาดทุน แล้วมีกำไร, หมุนกันเป็นวง ในระหว่างมีกำไรหรือขาดทุน หรือเสมอตัวก็ได้ ขาดทุนหรือเสมอตัวหรือมีกำไร—ขาดทุน—เสมอตัว—มีกำไร. มันก็หมุนกันอยู่แต่อย่างนี้ มันจึงดำรงอยู่เป็นการค้าได้, มันไม่อาจจะแน่นอนอย่างเดียว กำไรอย่างเดียว, ขาดทุนอย่างเดียว นี่มันมีไม่ได้, มันจึงเป็นการหมุนชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกันทุกชนิด มันเป็นการหมุนชนิดหนึ่ง.

หรือว่าเขาเล่นการพนัน, เล่นการพนันมันก็ต้องมีการแพ้คือเสีย แล้วก็ได้ หรือไม่ได้ไม่เสีย. ในวงการพนันที่มันมีอยู่ได้ มันก็อยู่ได้ด้วยการมีการแพ้ การได้ การไม่เสียไม่ได้ ไม่อย่างนั้นมันมีอยู่เป็นรูปแบบของการพนันไม่ได้.

หรือว่าจะดูกันโดยธรรมชาติ ที่เขาดูกันในแง่หนึ่ง เคยเขียนไว้ว่า ให้ดูให้ดี ๆ นั้น; เช่นว่าสัตว์มันกินหญ้า : สัตว์นี้มันกินหญ้า พอสัตว์ตายหญ้าก็กินสัตว์, พอสัตว์ตายลงหญ้าก็กินสัตว์, พอสัตว์เกิดออกมาก็กินหญ้า; เหมือนควายกินหญ้า ถ้าควายตายลงบนแผ่นดินหญ้าก็กินควาย, แล้วควายกินหญ้า—หญ้างินควาย—เป็นวงกลมที่เราจะขยายให้มากกว่านี้ก็ได้, ให้หลายชั้นหลายซ้อนกว่านี้ก็ได้.

เหมือนคนโบราณเขาพูดว่า พอน้ำมาปลากินมด พอน้ำลดมดกินปลา, มันจะผลัดกันอยู่ว่า เดี่ยวมดกินปลา—เดี่ยวน้ำปลา—มดกินปลา—ปลากินมด, มันอย่างนี้ มันจึงจะอยู่ได้ทั้งปลาและมด, ถ้ามันไม่ทำกันอย่างนี้ มันอยู่ไม่ได้.

นี่คล้ายกับธรรมชาติมันบีบบังคับ ให้เกิดมีวงกลมที่จะทำให้อยู่กันได้. นี่เป็นเรื่องวัตถุ แสดงทางวัตถุ เป็นอาการปรากฏทางวัตถุ.

พิจารณาดวงกลมทางจิตใจ.

ที่นี้ทางจิตใจ มาดูกันทางจิตใจ อย่างที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์เลย วงกลมนี้แบ่งเป็น ๓ ส่วน เรียกว่าวัฏฏสงสารหรือวัฏฏะ, วัฏฏะ แปลว่า *วนกลม* *วงกลม* หรือ *วนจนกลม* คือ กิเลส กรรม วิบาก เรื่องนี้อธิบายกันมาไม่รู้กี่สิบครั้งแล้ว พอพูดถึงก็ควรจะนึกได้ ไม่ต้องอธิบาย. เรามีกิเลสเกิดขึ้น โดยที่ควบคุมไว้ไม่ได้ ตามหลักแห่งอิทัปปัจจยตา, มันเกิดกิเลสขึ้นมา ก็ทำกรรม ไปตามอำนาจของกิเลส ครั้นทำกรรมแล้วก็มีผลกรรม; ผลกรรมก็ส่งเสริมกิเลสต่อไป : เกิดกิเลสมาอีก—ทำกรรมอีก—ได้รับผลกรรมอีก—เกิดกิเลสมาอีก—ทำกรรมอีก—ได้รับผลกรรมอีก. นี่จึงเรียกว่า กิเลส กรรม และผลกรรม, กิเลส กรรม และวิบาก, สามอย่างนี้วนเป็นวงกลม ซึ่งทำให้มนุษย์หยุดไม่ได้ ดับไม่ได้ ก็เป็นความทุกข์อยู่ในวงกลม : มีกิเลส

ก็ทุกข์ไปตามแบบกิเลส, กระทำกรรมก็เป็นทุกข์ไปตามแบบกรรม, รับผลกรรมก็มีความทุกข์ไปตามแบบรับผลกรรม, ฉะนั้นวิบากกรรม ก็เป็นทุกข์ด้วย.

ทั้งหมดนี้มันเกิดขึ้นเพราะความไม่รู้จักแล้วไปยึดถือ มีตัวตน เป็นของตน จึงจะมีกิเลสได้ มีกิเลสของตน—แล้วก็ทำกรรมได้—เกิด ผลออกมา ก็รับเอาเป็นผลกรรมของตนได้. จิตหรือบุคคลนั้นจึง ไม่ผันไปจากอำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก.

นี่ วัฏฏสงสาร อยู่ที่นี้ ไม่ได้อยู่นอกฟ้าหิมพานต์ อย่างที่คน บางพวกเขาพูดกัน อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ กว้างใหญ่เหลือประมาณ แต่ที่จริง มันอยู่ในร่างกายนี้ ของคนคนหนึ่งนี้ ที่ยาวไม่เกินวานี้ ในนี้มันมี วัฏฏสงสารอย่างนี้ เป็นวงกลม.

ขอให้คุณให้คิดว่า เรื่องวงกลมนี้มันแปลกประหลาด มันเป็นไป ในทุกสิ่งที่มีการหมุน ถ้าไม่หมุนเป็นวงกลม มันอยู่ไม่ได้ มันสูญหาย กระจัดกระจายไปไหนหมด มันต้องเป็นวงกลม คือซ้ารอยซ้าที่อยู่.

วิญญาณให้เกิดนามรูป นี้ก็ตอนหนึ่ง แล้วเมื่อเกิดนามรูป แล้ว มันก็ทำให้เกิดวิญญาณต่อไป; วิญญาณกับนามรูปนี้ จะส่งเสริม กันอยู่อย่างนี้เป็นวงกลม อย่างนี้ก็มีพระพุทธภาษิตที่กล่าวไว้ แต่ ไม่ค่อยมีใครเอามาพูด ว่าวิญญาณให้เกิดนามรูป นามรูปให้เกิด วิญญาณ นี้มี. ได้ยินกันแต่ว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร—สังขารให้เกิด วิญญาณ —วิญญาณให้เกิดนามรูป—นามรูปให้เกิดอายตนะ—

อายตนะให้เกิดผัสสะ ได้ยินไปอย่างนั้น. แต่ในบางสูตรชี้เฉพาะที่ว่า วิญญาณให้เกิดนามรูป แล้วนามรูปก็เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. คำว่า นามมันก็คือวิญญาณอยู่แล้ว เมื่อยังไม่ทำหน้าที่ก็เรียกว่าวิญญาณ มันทำหน้าที่กับรูป ก็เรียกว่านามรูป ทำหน้าที่ด้วยกันเป็นนามรูป.

ดูให้ดีว่า ร่างกายกับใจนี้ มันให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณก็ให้เกิดร่างกายกับใจ, ร่างกายกับใจก็ให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็ให้เกิดร่างกายกับใจ อย่างนี้แหละไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ต้องมองเป็น มองให้เห็น แ่งที่มันมีอยู่กันคนละแ่ง จะเห็นว่ากายกับใจนี้ทำให้มีวิญญาณอยู่ได้, วิญญาณก็ทำให้เกิดกายกับใจได้. ถ้าไม่มีวิญญาณ กายกับใจก็ทำอะไรไม่ได้, ถ้ากายกับใจมันไม่ทำอะไร วิญญาณมันก็อยู่ไม่ได้. ฉะนั้น อันหนึ่งเป็นวิญญาณ อันหนึ่งเป็นร่างกายกับจิตใจ คือนามรูปมันจะส่งเสริมกันอย่างเป็นวงกลม.

นี่แปลว่าชีวิตแท้ๆ ตัวชีวิตแท้ๆ มันก็เป็นวงกลมเสียแล้ว อย่างน่าอนาถใจ จึงเป็นเรื่องควบคุมยาก เป็นเรื่องที่จะดับทุกข์ได้ยาก; เพราะว่ามันเป็นวงกลมเสียเองตามธรรมชาติ. ตามธรรมชาตินี้มันจะเป็นวงกลมมา ตั้งแต่ว่าเป็นปริมาณหนึ่งๆ เป็นขณะจิตหนึ่งๆ กระทั่งมาเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นอะไรทุกอย่างๆ หรือเกี่ยวกับการกระทำของคน ทั้งระบบจักรวาล สากลจักรวาล ระบบดวงดาวทั้งหลายซึ่งเป็นส่วนใหญ่มากที่สุด มันก็ยังเป็นวงกลม, เรียกว่าไม่พ้นไปจากอำนาจของวงกลม อยู่ในอำนาจของวงกลม.

นี่คือปัญหาของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต คือข้อที่ว่า ชีวิตจะต้อง หมุนเวียนอยู่ในวงกลม หรือเป็นไปตามกระแสแห่งวงกลม, เมื่อไรจะ มองเห็น, เมื่อไรจะดูแล้วเห็น. นี่จึงเรียกว่า จะต้องมีการดูรอบด้าน, เรียกว่าปริทัศน์ ดูกันรอบด้าน แล้วก็พอเห็น, แล้วก็เห็นยิ่งๆ ขึ้นไป จนเพียงพอ ที่จะรู้สึก ว่า โอ มันเช่นนั้นเอง, มันเช่นนั้นเอง, ไม่ไปยินดีในร้ายกับมันอีกแล้ว, ไม่ไปติใจเสียใจกับมันอีกแล้ว มัน เป็นเช่นนั้นเอง. นี่ จิตก็จะขึ้นถึงจุดที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ เป็นวิสังขาร, จะไม่มีความทุกข์อีกต่อไป.

นี่ขอให้มองดูแล้วเห็นอย่างนี้ เป็นหลักทั่วๆ ไปไว้ก่อน, มันเป็น ความรู้พื้นฐานที่จะต้องมิกันอย่างนี้ก่อน มันก็จะเห็นชัดยิ่งขึ้น ชัดยิ่งขึ้น ชัดยิ่งขึ้น จนชัดพอที่จะตัดความหลง ตัดความยึดถือเสียได้ เป็นจิต ที่อิสระ ไผ่ลั่นมาจากสิ่งร้อยรัดห่อหุ้ม, เรียกว่าจิตหลุดพ้น หลุดพ้น จากความเฝ้า หลุดพ้นจากการเวียนไปในวัฏฏสงสาร ด้วยอำนาจแห่ง ความเฝ้า.

ความหลุดพ้นของจิตมันก็อยู่ที่นี้ แล้วก็ไม่ใช่ไหน มันก็อยู่ที่นี้ อยู่สำหรับที่จะไม่เป็นทุกข์อีกต่อไป, รอบตัวรอบด้านของมันก็มีสิ่งที่ คอยปรุงแต่ง มีเหตุปัจจัยคอยปรุงแต่งอยู่ตามเดิม, สิ่งที่จะมาปรุงแต่ง มันมีอยู่ตามเดิม และเท่าเดิม. แต่เดี๋ยวนี้ จิตมันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งไม่ขึ้น, ปรุงแต่งไม่ได้เสียแล้ว มันก็เลยเป็นจิตที่ไม่มี ความทุกข์ เรียกว่า

หลุดพ้นจากโลก เป็นโลกุตตระ คืออยู่เหนือการปรุงแต่งของโลก, อยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก.

แม้ว่าร่างกายนี้ สมมติร่างกายนี้ มันก็อยู่ในโลก แต่มันติดกับแต่ก่อน ซึ่งเมื่อแต่ก่อนนั้นมันปรุงแต่งได้ จิตอยู่ใต้การปรุงแต่งของโลก. เดี่ยวนี้จิตอยู่เหนือการปรุงแต่งของโลก, สิ่งต่างๆ ในโลกไม่อาจจะปรุงแต่งจิต ให้โง่ให้หลงไปเหมือนอย่างแต่ก่อน, ก็เรียกว่าคนนี้หลุดพ้นจากโลก. เรื่องมันก็จบ และเป็นผลของการที่ว่า เราเห็นเราดูแล้วเราเห็น แล้วเรารู้จัก แล้วมันก็เปลี่ยนเป็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะไม่เกิดความทุกข์อีกต่อไป.

มองดูให้เห็นรอบด้าน จะเดินถูกทาง.

เออละ, ทีนี้ก็อยากจะพูดว่า ท่านทั้งหลาย จงมองดู มองดูว่าการเห็นสิ่งเหล่านี้โดยรอบด้าน, ปริทัศน์ในสิ่งเหล่านี้โดยรอบด้านนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นไหม? เป็นสิ่งที่สมควรไหม? มีประโยชน์ไหม? เห็นว่าไม่สมควร ไม่มีประโยชน์ ก็ไม่ต้อง. แต่ถ้าเห็นว่ามันมีประโยชน์ ยิ่งกว่าประโยชน์ สมควรที่จะดูและเห็นแล้ว ก็ขอพยายามดูและเห็นตามแนวที่ได้พูดมาแล้ว. การจะจับตัวไปเห็นนั้นไม่ได้ ได้แต่ว่าชี้ให้ไปดูเอง, แนะนำให้ไปดูเอง แล้วก็จะเห็นเอง ธรรมะเหล่านี้เป็นสิ่งที่

ต้องเห็นเอง, ถ้าท่านทั้งหลายเชื่อว่ามันมีประโยชน์ก็ไปดู แล้วก็จะเห็น
โดยตนเอง.

ถ้าเรายังไม่เห็น ตลอดเวลาที่ยังไม่เห็น ก็ไม่รู้จักตัวเองแหละ,
ไม่รู้จักตัวเองที่เป็นความโง่ของอวิชา, ไม่รู้จักสิ่งที่มีตัวตน แล้วเอา
มาเป็นตัวตน. ความโง่ของเรา ก็คือ ไม่ได้รู้จักสิ่งซึ่งมันไม่ใช่ตัวตน
แต่ก็เอามาเป็นตัวตน แล้วมีตัวฉัน มีตัวกู มีของกู อยู่ตลอดเวลา.
พอได้เห็นอย่างนี้แล้ว ความรู้สึกชนิดนั้นมันไม่มี; แต่มันต้องพูดไป
ตามนั้น ตามแบบนั้น ตามประสาชาวโลก ว่าตัวกู ว่าของกู, แต่ใน
จิตใจมันไม่มี จิตใจมันไม่เป็น เพราะเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของ
สิ่งเหล่านี้.

ถ้าไม่เห็นมันก็ไม่รู้จักตัวตนที่เป็นมายา ก็ไม่เห็นปัญหา ไม่
รู้จักปัญหาเหมือนกับว่ามันมีด หรือเหมือนกับว่ามันถูกปิดตา เอาผ้า
ปิดตา แล้วปล่อยให้มันไปคว้าหาอะไรเอาเอง. ถ้าเราไม่เห็น สิ่งเหล่านี้
ตามที่เป็นจริง เราจะเดินไม่ถูกทาง, แล้วมันก็จะมีอาการเหมือนกับ
ว่าเอาผ้าผูกตาให้แน่นหนามิดชิด แล้วปล่อยให้มันไปคว้าเอาเอง—
คว้าทางเอาเอง—คว้าอาหารกินเอาเอง—คว้าอะไรทำเอาเอง, มันก็
จะเป็นเรื่องที่ผิดมากกว่าถูก แล้วเต็มไปด้วยปัญหา เต็มไปด้วยความ
ทุกข์.

ถ้าเราเห็น มันก็ไม่มีปัญหาเหล่านี้ มันเหมือนกับว่าลืมนตา
อยู่ มันต่างกับที่ว่า ผูกตาเสียให้ไม่มองเห็นอะไร แล้วคนหนึ่งมัน

ลืมหาคำอยู่ มันก็ทำอะไรได้ต่างกันอย่างมาก. นี่เป็นเหตุให้รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง จนถึงว่าแก้ปัญหาลึกลับทั้งปวงได้ ก็หลุดพ้นออกไปสู่ภาวะที่ไม่มีความทุกข์ ที่เรียกว่าที่สุดแห่งความทุกข์ หรือพระนิพพาน.

ที่มองไม่เห็น เพราะมีสิ่งปิดบัง.

เดี๋ยวนี้มันมีสิ่งปิดบังไม่ให้เห็น; ฉะนั้นเรามาพูดกันถึงสิ่งที่ปิดบังกันอีกสักสิ่งหนึ่ง ก็จะสมบูรณ์. อะไรปิดบังไม่ให้เห็น หรือปิดบังถึงกับไม่ให้ดู ปิดบังจนถึงกระทั่งว่า ทำให้ไม่อยากจะดู หรือดูก็ไม่เห็น, สิ่งปิดบังนี้คือปัญหาแหละ. เราอยู่ในโลกนี้ มีวิชาเป็นเครื่องปิดบัง; บางทีก็ใช้คำว่าห่อหุ้ม บางทีใช้คำว่าครอบคลุม. สิ่งปิดบังไม่ให้ออกไปได้ หรือไม่ให้มีแสงสว่างเข้ามาถึง คืออวิชชา. อวิชชาก็คือความไม่มีวิชา, อวิชชาคือความไม่มีวิชา, ไม่มีความรู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง มันจะมาจากอะไรก็ตามใจมันก็แล้วกัน. แต่เดี๋ยวนี้มันไม่มีวิชา, มันก็ไม่รู้ไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง มันก็ทำไปโดยอวิชชา.

วิชาบางทีก็เรียกว่าปัญญา, ปัญญาแปลว่าความรู้, ไม่มีวิชาก็คือไม่มีปัญญา, ไม่มีความรู้ มันก็ไม่มีสติ; เพราะสติมันเป็นเครื่องชน, สติเป็นเครื่องชนส่งปัญญาไปใช้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น.

ถ้าเราไม่มีปัญญา ไม่มีวิชา สติก็ไม่ได้ทำหน้าที่ คือไม่ได้ขณเอาวิชา หรือปัญญา ไปทำหน้าที่ในเหตุการณ์ที่มันเกิดขึ้น, คือ เกิดปัญหาขึ้น จะเกิดกิเลส จะเกิดเหตุร้ายขึ้นนี้, ไม่มีปัญญา มันก็ไม่ทำอะไรไปจัดการ กับเหตุการณ์นั้นๆ.

สิ่งที่เรียกว่าสตินี้ มันสำคัญในการที่ระลึกได้ แล้วทำให้มี ขึ้นมา จึงเหมือนกับผู้ขนส่ง, สติระลึกถึงปัญญาที่เคยอบรม บำเพ็ญ มาแต่กาลก่อนโน้น. เรื่องนี้ก็พูดแล้วในบรรยายครั้งที่แล้วมา ว่าต้องมีปัญญาที่อบรม คือศึกษาอยู่เป็นปกติ จนมีปัญหา; พอเกิดเหตุการณ์ อะไรขึ้น ระลึกได้ นั่นแหละคือสติ ขนเอาปัญญานั้นไปแก้ปัญห ในเหตุการณ์นั้นๆ. ฉะนั้น สติกับปัญญาทำหน้าที่คนละอย่าง; สตินี้ ตัวหนังสือแปลว่า เล่นไปโดยเร็ว ก็คือระลึกได้ นั่นแหละ; เมื่อมัน เล่นไปสู่ปัญญา คือระลึกได้, เมื่อระลึกได้ปัญญามันก็มี ปัญญามันก็ เข้าไปสู่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น; เช่นเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่น ทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น สัมผัสผิวหนังทางกายก็ตาม เหตุการณ์อะไร ก็ตาม ได้เกิดขึ้นแล้ว เป็นผัสสะแล้ว; ถ้าสติไม่เอาปัญญามาทันเวลา มันก็โง่ ไม่รู้อะไร, ไม่รู้อะไร ไม่รู้ว่าจะทำอะไร, ก็ต้องปล่อยไปตาม ความโง่. มันก็เป็นธรรมชาติแห่งความโง่, มันก็ปรุงแต่งเป็นความผิด เห็นผิด เข้าใจผิด เป็นกิเลส เป็นโลภะ เป็นโทสะ เป็นโมหะขึ้นมา เพราะว่าไม่มีปัญญามาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น.

ความที่ไม่มีปัญญานั้นแหละเรียกว่าอวิชา หรือความที่

ไม่มีวิชา ไม่มีจักขุ ไม่มีแสงสว่าง ไม่มีปัญญา, นี้เรียกว่าอวิชา. สภาพออย่างนี้มีที่ไหน ก็เรียกว่า ตรงนั้นมีอวิชาครอบงำอยู่, อวิชา มีอำนาจอยู่ สิ่งนั้น ๆ ก็เป็นไปตามอำนาจอวิชา; ฉะนั้นจึงมีความ โลก ความโกรธ ความหลง ความอะไรที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้น แล้ว เราก็มีความทุกข์.

ที่นั่นก็มีสิ่งที่ปลีกย่อยแตกแยกออกไปจากอวิชา เหมือนกับว่าแยกกันทำหน้าที่ อวิชาทำหน้าที่โดยตรงอย่างนี้ ก็มีผล แยกแยกปลีกย่อยของอวิชาอีกหลาย ๆ อย่าง; เช่นว่า *มทะ ปมาทะ โมทะ มิจฉาทิฏฐิ* อะไรก็ตาม ล้วนแต่เป็นเครื่องเดียวกับอวิชาทั้งนั้น; แต่ถ้าว่าพูดอวิชาคำเดียว มันก็อาจจะไม่มองเห็นโดยครบถ้วน; ฉะนั้นเราควรที่จะแยกออกมาเป็นแขนง ๆ :-

เช่นว่ามันมีมทะ, *มทะ* แปลว่า *มัวเมา*, *มัวเมาในอัสสาทะ* ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, *มัวเมา*ในความยั่ววนของสิ่งดึงดูดทั้งหลาย : *รส* เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี เช่น *กามารมณ์* เป็นต้น เป็นที่ตั้งแห่งความ *มัวเมา*, มันมีความมัวเมาเสียแล้ว มันก็ไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง อย่างที่วาม่า, เพราะอาศัยความมัวเมา จึงไม่เห็นสิ่งเหล่านั้นตามที่เป็นจริง แล้วก็เดินไปตามทางของความผิดหรือความทุกข์.

อีกสิ่งหนึ่งเรียกว่า *ปมาทะ* แปลว่า *ความมัวเมาอย่างเต็มที่*, *มทะ—มัวเมา ปมาทะ—มันก็มัวเมาต่อไปจนลืมหืมตา* จนขาดความรู้สึกหมดเลย ไม่มีสติสมปฤดีเหลืออยู่เลย, นี้เรียกว่าประมาท มันก็

ทำให้ไม่เห็นเหมือนกัน มันมีผลเหมือนกับมีอวิชา.

หรือว่าจะเป็นโมหะ โมหะมันเป็นความหลงกลับกันอยู่ หลงดีเป็นชั่ว หลงชั่วเป็นดี, เห็นกงจักรเป็นดอกบัว อย่างนี้เรียกว่า โมหะ. โมหะมันก็มีผลเท่ากับกับอวิชา; ฉะนั้นเรามักจะหลงกลับกันอยู่ จึงไปบูชาสิ่งที่ให้เกิดทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ดับทุกข์ กลับกันอยู่. คนในโลกเป็นอย่างนี้เกือบทั้งนั้นแหละ เขาหลงกลับกันอยู่, เอาสิ่งที่จะเป็นที่พึ่งได้ไปไว้เสียที่ไหน, เอาสิ่งไม่เป็นที่พึ่งได้มาเป็นที่พึ่ง นี้เรียกว่า หลงอยู่ในโลก เช่นว่าไปถือศาสนาเงิน ว่าเงินจะเป็นที่พึ่งได้ ไม่ถือ ศาสนาธรรมะ อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่ามันหลง.

แม้ที่สุดแต่คำอื่นๆ ซึ่งใช้กันอยู่ เช่นคำว่า มิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น มีความเห็นผิด; เพราะเล่าเรียนมาผิด เข้าใจผิด สำคัญผิด เชื่อผิด อะไรมันล้วนแต่ทำให้เห็นผิด, มันก็เท่ากับไม่มีวิชา คือเป็นอวิชา. ฉะนั้นเราจึงมองไม่เห็นสิ่งที่ควรจะมองให้เห็น ดังที่กล่าวมาแล้ว ข้างต้น, ฉะนั้นเราจึงเอาขนนะวัฏฏสงสารไม่ได้. เราก็ตองจมอยู่ใน วัฏฏสงสาร มีอาการทนทุกข์ทรมานเหมือนที่กล่าวมาแล้ว.

นี่แหละขอให้ดูคราวเดียวพร้อมกันหมด ที่เรียกว่าปริทัตฺส. ปริทัตฺสเห็นรอบตัว เห็นรอบด้าน ในตัววัฏฏสงสาร, เห็นตัววัฏฏสงสาร ให้ครบ ให้ถ้วน, ให้เห็นเหตุปัจจัย และสิ่งที่ประกอบจนเจือกันอยู่ในกลุ่มนั้น คือกลุ่มของอวิชา, แล้วเห็นว่าวัฏฏสงสารมันเป็นสิ่งที่มีอำนาจ ครอบคลุมปกคลุมทั้งโลกทั้งจักรวาลก็ได้. เพราะว่าในทุกๆ

ปริมาณที่ประกอบกันขึ้นเป็นจักรวาล มันก็มีวิภวภูตสงสารเสียแล้ว ในตัวปริมาณหนึ่งๆ นี้ ในจิตขณะหนึ่งๆ มันก็เป็นวิภวภูตสงสารอยู่แล้ว, พุดอย่างนี้บางคนอาจจะไม่เชื่อ จะคัดค้านก็ได้ แต่ไม่เป็นไร. อยากจะคัดค้านก็ได้, ขอแต่ว่าให้ไปดู, ขอแต่ว่าให้ไปดูกันหน่อย ไปดูกันให้จริงๆ ก็พบว่าความจริงมันเป็นอย่างนี้ ก็จะค่อยๆ มองเห็นเองว่า มันเป็นอย่างนี้ มันจะต้องสร้างกันขึ้นมาแต่รากฐานแหละ คือสร้างความรู้ ความเห็น ความเข้าใจอย่างถูกต้องขึ้นมา ให้ตัดเทียมกัน คือให้พอที่จะทำการมองอย่างรอบด้าน แล้วก็เห็นอย่างรอบด้าน แล้วก็เห็นตามที่เป็นจริง นั่นแหละเรื่องมันจะจบ.

สรุปความว่า เรามันมีชีวิต หรือมีสิ่งที่เรียกว่าชีวิต อยู่ในที่ทั่วไปนี้ ๒ ชนิด คือ ความเป็นอยู่ที่มีอะไรปรุงได้ มันต้องเป็นทุกข์, ชีวิตหรือความเป็นอยู่ ชนิดที่ไม่มีอะไรปรุงได้ มันก็ไม่เป็นทุกข์. ความมีอยู่ที่มีอะไรปรุงแต่งได้ ก็เรียกว่า สังขตธรรม, ธรรมะที่มีการปรุงแต่ง. ชีวิตที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ ก็เรียกว่า เป็นอสังขตธรรม เป็นธรรมที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้, หรือไม่มีอะไรปรุงแต่ง, หรือปรุงแต่งไม่ได้.

ขอให้มองดูสิ่งเหล่านี้คร่าวเดียวกันทั้งหมด เพราะมันเนื่องกัน ต้องเห็นกันทั้งหมด คือว่าทั้งพวก ทั้งกลุ่ม ทั้งพวก, นั่นแหละจึงจะเรียกว่าปริทัศน์ แปลว่า การดูและเห็นอย่างรอบด้าน. ขอให้พวกเรา มีปริทัศน์ คือการดูและเห็นอย่างรอบด้านนี้ เพิ่มขึ้นกว่าที่แล้วมา;

ถ้ายังไม่มีขอให้มัน, ถ้าเคยมีอยู่บ้างแล้ว ขอให้เห็นมากขึ้นไป ให้มันเพิ่มขึ้น.

การเจริญสมณธรรม ทำสมาธิ ทำภาวนาอะไรก็ตาม ก็เพื่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าปริทัศน์ คือการเห็นอย่างรอบด้าน ตามที่เป็นจริงของสิ่งทั้งปวง, รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงแล้ว, ก็จะไม่ยึดถืออะไร โดยความเป็นตัวตน มันก็ไม่เกิดกิเลส ไม่เกิดความทุกข์. นี่ความหลุดพ้น หรือวิธีที่จะหลุดพ้น ออกมาเสียจากวงกลมแห่งความทุกข์อันน่ากลัว, วงกลมแห่งความทุกข์อันน่ากลัว เราเรียกว่า วัฏฏสงสาร มันมีอยู่ทั่วไป, เป็นอยู่ทั่วไป ทั้งข้างนอกตัวเรา ข้างในตัวเรา ในโลกทั่วไปทั้งโลก ทั้งจักรวาล มันมีการแห่งวัฏฏสงสาร คือชวนให้หมุนเป็นวงกลมอยู่ในกองทุกข์. ต่อเมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงโดยรอบด้านตามที่เป็นจริงแล้ว ก็ออกมาได้ เรียกเป็นภาพพจน์ว่าหัก, หักวัฏฏสงสาร คือทำลายวัฏฏสงสาร คือทำลายวงกลม, วงกลมเช่นล้อเกวียนนี้ ถ้าทำลายเสียสักส่วนหนึ่ง มันหมุนไม่ได้ มันหมดกลม. ความรู้ที่ทำให้หมดกลมนั้นแหละจะช่วยให้ดับทุกข์ได้.

พระอรหันต์ แปลว่า ผู้ที่หักหรือทำลายวงกลมแห่งวัฏฏสงสารเสียได้, เป็นพระอรหันต์ก็ทำลายได้หมดสิ้นเชิง, ที่ต่ำกว่านั้นก็ทำลายได้ตามส่วน หรือว่าเริ่มการทำลาย. นี่เป็นสิ่งที่ท่านได้กล่าวไว้ และวางไว้ แต่เราก็ไม่ค่อยสนใจกัน.

ฉะนั้นจึงหวังว่าคงจะสนใจกันขึ้นมากกว่าที่แล้วมา, แล้วก็จะ

มีความเข้าใจในเรื่องนี้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน, ก็จะไม่เรียกว่าถูกแล้ว เป็นการก้าวหน้าไปอย่างถูกต้องแล้ว ในทางพระพุทธศาสนา, เรียกว่า เจริญงอกงามไปตามทางของพุทธศาสนาสมกับที่เราอุตส่าห์เสียสละ มาศึกษา มาฟัง มาคิด มานึก มาปรึกษาหารือ เพื่อจะเข้าใจหลัก ธรรมะในพระพุทธศาสนาให้ถึงที่สุด.

นี่การบรรยายเรื่องมองดูปริทัศน์ของธรรมะและชีวิตที่เกี่ยวข้องกัน ทุกแง่ทุกมุม ธรรมะกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้น ที่แท้เป็นสิ่งเดียวกัน; แต่ในภายนอก ดูจากภายนอก เราแยกเป็น ๒ เรื่อง ชีวิตต้องมีธรรมะ ประกอบด้วยธรรมะแล้ว มันก็จะเอาชนะความทุกข์ได้. ขอให้เรามองดูสิ่งที่เรียกว่า ชีวิตด้วย ธรรมะด้วย โดยรอบด้านในทุกแง่ทุกมุม เราก็จะจัดการกับปัญหาของเราเองได้, แล้วก็จะ เป็นมนุษย์ที่ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์, และเราอาจจะใช้เวลาของชีวิตที่เหลืออยู่ไม่กี่ปีนี้ ให้เข้าถึงธรรมะสูงสุดที่มนุษย์ควรจะเข้าถึง, เรียกว่า ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์นั่นเอง. หวังว่าท่านทั้งหลายทุกคน คงจะ รับผิดชอบในคุณค่าแห่งชีวิตของตน แล้วกระทำไปในลักษณะที่ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนาเถิด.

การบรรยายสมควรแก่เวลาแล้ว อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้, เป็นโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาชยาย ที่ถ้าท่านทั้งหลายฟังให้ดีๆ แล้ว จะเกิดกำลังใจ ในการที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนา สืบต่อไปในบัดนี้.

ความเป็นอยู่ที่มีอะไรปลูกได้
มันต้องเป็นทุกซ์,
ชีวิตหรือความเป็นอยู่ ชนิดที่ไม่มีอะไรปลูกได้
มันก็ไม่เป็นทุกซ์.

การเจริญสมณธรรม ทำสมาธิ
ทำภาวนาอะไรก็ตาม
ก็เพื่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ปริทัศน์
คือการเห็นอย่างรอบด้าน
ตามที่เป็นจริงของสิ่งทั้งปวง

ต่อเมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงโดยรอบด้าน
ตามที่เป็นจริงแล้ว ก็ออกมาได้
เรียกเป็นภาพพจน์ว่าหัก, หักวิภูฏสงสาร

รายชื่อเจ้าภาพ

เผยแพร่ธรรมะใกล้มือ

มกราคม ๒๕๖๖

๑. จูติพร พัฒนาประทีป
๒. ดิสพล มีกุศล และเพชร อัสวสุวรรณกิจ
๓. ธงชัย คุ้มธราธร
๔. สันติ รสโหมต
๕. สุกัญญา พันธุ์เกตุมงคล
๖. สุธีร์ คันธารวงสกุล
๗. หม่อมมา อภิรัตน์ ศรีสานติวังศ์
๘. อารี พันธุ์เกตุมงคล
๙. บริษัท ไทยยนต์แทรกเตอร์ จำกัด

 ธรรมะใกล้มือ

 ธรรมะใกล้มือ

ธรรมะเล่มน้อย
English Version

BIA

ธรรมะใกล้มือ

ทั่วไปทั้งโลก ทัวทั้งจักรวาล มันมีอาการ
แห่งวิภูฏสงสาร คือชวนให้หม่นเป็นวงกลม
อยู่ในกองทุกข์. ต่อเมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงโดย
รอบด้านตามที่เป็นจริงแล้ว ก็ออกมาได้

ธรรมะใกล้มือ

